

The Greek Review of Social Research

Vol 86 (1995)

86

ΕΠΙΔΕΩΡΗΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

The Greek Review of Social Research

86
1995

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΥΡΙΝΤΖΗΣ

Περί εξουσίας:

Ο Φουκώ και η ανάλυση μιας επίμαχης έννοιας

ΙΩΑΝΝΑ ΣΤ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Όρια και δυναμική της ένταξης στην προδικατορική Ε.Δ.Α.

Απόπειρα καταγραφής της αριθμητικής μισθολογίας:

της γεωγραφικής κατανομής και της κοινωνικής

συνθέσης του αριστερού πληθυσμού

ΣΤΕΛΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ

Αναζητώντας στρατηγική ή ταυτότητα:

Ζητήματα θεωρίας των κοινωνικών κινημάτων

ΠΑΡΙΣ ΤΣΑΡΤΑΣ, ΜΑΡΙΑ ΘΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

Μια πρόταση θεωρίας του ρόλου που διαδραματίζει

ο τουρισμός στην κοινωνικοποίηση της ελληνικής

νεολογίας: Η περίπτωση της Ιού και της Σερφού

ΝΙΚΟΛΑΣ ΧΡΙΣΤΑΚΗΣ

Επεξεργασία της εφηβικής αλλαγής και συγκράτηση

της ταυτότητας μέσα από τη μουσική δραστηριότητα

Ο. ΖΑΡΝΑΡΗ, Χ. ΣΤΡΑΤΟΥΔΑΚΗ

Ποιτικές και ποσοτικές διαφορές σε φαινόμενα ανομιίας

στην τριακονταετία 1960-1990 όπως καταγράφηκαν

στον Αθηναϊκό ημερήσιο τύπο

ΙΩΑΝΝΑ ΔΕΔΕ

Επαγγελματικές προοπτικές για τις γυναίκες

στις αγορές της Ενωμένης Ευρώπης:

Μεταξύ αποκλεισμού και ανέλιξης

ΕΚΔΟΣΗ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Αναζητώντας στρατηγική ή ταυτότητα: ζητήματα
θεωρίας των κοινωνικών κινημάτων

Στέλιος Αλεξανδρόπουλος

doi: [10.12681/grsr.667](https://doi.org/10.12681/grsr.667)

Copyright © 1995, Στέλιος Αλεξανδρόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Αλεξανδρόπουλος Σ. (1995). Αναζητώντας στρατηγική ή ταυτότητα: ζητήματα θεωρίας των κοινωνικών κινημάτων. *The Greek Review of Social Research*, 86, 83–113. <https://doi.org/10.12681/grsr.667>

Στέλιος Αλεξανδρόπουλος*

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ
ΤΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ:
ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΘΕΩΡΙΑΣ
ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΙΝΗΜΑΤΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΟΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗΣ

Η σύγχρονη κοινωνία, γράφει ο Alain Touraine, «είναι η συγκρουσιακή παραγωγή (production conflictuelle) του εαυτού της».¹ Η βασική μορφή που παίρνει αυτή η «συγκρουσιακή παραγωγή της κοινωνίας» είναι τα κοινωνικά κινήματα.

Αναθέτοντας στα κοινωνικά κινήματα έναν τόσο σημαντικό ρόλο, ο Alain Touraine διαφοροποιείται από άλλους θεωρητικούς, όπως ο A. Giddens, που αναθέτουν σε αυτά μετριοπαθέστερους στόχους. Κατά τον A. Giddens, τα κοινωνικά κινήματα εκφράζουν μια «συλλογική προσπάθεια για την προώθηση ενός κοινού συμφέροντος ή τη διασφάλιση ενός κοινού στόχου, μέσω συλλογικής δράσης που αναπτύσσεται έξω από τη σφαίρα των κατεστημένων θεσμών».² Κατά τη γνώμη του, ο ορισμός των κοινωνικών κινήματων πρέπει να είναι αρκετά ευρύς και περιγραφικός, ώστε να μπορεί να χωρέσει τις παραλλαγές μεταξύ των διαφορετικών τύπων κινήματων που υπάρχουν.

Με βάση τα παραπάνω, θα έλεγε κανείς ότι στη σύγχρονη κοινωνία, κάθε φορά που ένα κοινωνικό πρόβλημα ή μια αρνητική κατάσταση εμφανίζονται, τότε δημιουργείται ένα κοινωνικό κίνημα ή μια συλλογική σύμπραξη για την

* Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

1. Touraine, Alain, *La Voix et le Regard*, Paris, Seuil, 1978, σ. 104.

2. Giddens, Anthony, *Sociology*, Cambridge, Polity Press, 1989, σ. 624.

αντιμετώπισή του. Η ύπαρξη μιας τέτοιας απλοποιητικής αντιστοιχίας ανάμεσα στο πρόβλημα και τη συλλογική αντιμετώπισή του θα καθιστούσε περιττή οποιαδήποτε θεωρία γύρω από αυτό το ζήτημα.

Ωστόσο, ο Alexis de Tocqueville έλεγε ότι «τα δεινά που οι άνθρωποι υφίστανται υπομονετικά, όταν τους φαίνονται αναπόφευκτα, γίνονται ανυπόφορα, μόλις η ιδέα της απόδρασης από αυτά φανεί υλοποιήσιμη». Κι αργότερα ο Marx θα πει ότι «όταν οι ιδέες κατατούν τις μάζες, γίνονται υλικές δυνάμεις».³

Τόσο η παρατήρηση του Toqueville, όσο και αυτή του Marx δείχνουν ότι δεν αρκεί η ύπαρξη μιας αρνητικής κατάστασης, ενός κοινωνικού προβλήματος, ώστε να κινητοποιηθούν αυτομάτως οι άνθρωποι για να το λύσουν. Υπάρχουν πολλοί παράγοντες που παρεμβάλλονται ανάμεσα στο πρόβλημα καθεαυτού και σε μια κοινωνική σύμπραξη με στόχο την αντιμετώπισή του.

Η παρεμβολή αυτών των παραγόντων καθιστά αδιαφανείς πολλές όψεις του φαινομένου των κοινωνικών κινημάτων και της συλλογικής δράσης και δικαιολογεί την ανάγκη για θεωρία. Αυτή αναπτύσσεται σε δύο κατευθύνσεις.

Πρώτον, μια κατεύθυνση εξήγησης και ερμηνείας. Το πότε και πώς ο κοινωνικός δρων συνειδητοποιεί το πρόβλημα, το πώς αναγνωρίζει ή ταυτίζεται με άλλους δρώντες στην αντιμετώπισή του, δημιουργώντας μια συλλογικότητα, το πώς λαμβάνουν από κοινού υπόψη την αντίδραση που θα συναντήσει η συγκεκριμένη συλλογική τους δράση, το κόστος που συνεπάγεται η συμμετοχή σε αυτή, οι κίνδυνοι, τα κίνητρα, η ιδεολογία κ.λπ. αποτελούν ένα τεράστιο πεδίο έρευνας γύρω από το οποίο έχουν αναπτυχθεί σημαντικές προσπάθειες διατύπωσης θεωρητικών εξηγήσεων και ερμηνειών.

Δεύτερον, σε ένα πεδίο ορισμού και ταξινόμησης. Εδώ το πρόβλημα είναι πώς από ολόκληρο το σύμπαν των άπειρων συμπράξεων και αντιπράξεων, που συγκροτούν το πεδίο της συλλογικής δράσης, ορισμένες από αυτές μπορούν να διαχωριστούν και να αποτελέσουν την ενότητα –στην κάθε στιγμή εκφοράς της– μιας στερεότυπης μορφής που ονομάζεται *κοινωνικό κίνημα*.

Σχετικά με τις δυσκολίες ορισμού των κοινωνικών κινημάτων, ο Rootes παρατηρεί ότι «είναι συχνά ασαφές πότε αρχίζουν ή τελειώνουν, ποιος ανήκει σε αυτά και ποιος όχι, αν υπάρχουν για να επιτύχουν ένα συγκεκριμένο στόχο ή για να ικανοποιήσουν κάποιο γενικότερο συμφέρον όσων συμμετέχουν σε αυτά. Δεν υπακούουν σε θεσμοποιημένα πλαίσια ή διαδικασίες. Υπάρχει διαφωνία ακόμη και για το κατά πόσο επιμέρους ομαδώσεις διαμαρτυρίας και σύγκρουσης συγκροτούν κοινωνικό κίνημα».⁴

Οι δυσκολίες αυτές εξηγούν γιατί έχουν προταθεί τόσοι πολλοί τρόποι ορισμού και ταξινόμησης των κοινωνικών κινημάτων. Ένας από τους πιο γνωστούς

3. Toqueville, A. de, *The Old Regime and the French Revolution*, N. York, Harper and Row, 1956, σ. 214. Βλ. K. Marx *Einleitung* στο *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*, MEW, Berlin, Dietz Verlag, τ. 1, 1956.

4. Rootes, C. A., «Social Movements – An Overview and Prospects» στο *Social Alternatives*, τόμ. 6(4), Νοέμβριος 1987, σ. 2.

περιγραφικούς τρόπους ταξινόμησης των κοινωνικών κινήματων είναι αυτός που προτείνει ο David Aberle, ο οποίος έχει διακρίνει τέσσερις τύπους κινήματων:

1. *Μετασχηματιστικά κινήματα (transformative movements)*. Αυτά αποσκοπούν σε μεγάλη κλίμακα μεταβολές στην κοινωνία. Πολλά χιλιαστικά κινήματα, για παράδειγμα, προέβλεψαν μια ολοκληρωτική μεταβολή της κοινωνίας και το ίδιο ακριβώς ισχύει στη σύγχρονη κοινωνία για τα κομμουνιστικά κινήματα.

2. *Μεταρρυθμιστικά κινήματα (reformative movements)*.

Αυτά έχουν πιο περιορισμένους σκοπούς, αποβλέπουν στη μεταβολή επιμέρους πλευρών της υπάρχουσας κοινωνικής τάξης, όπως για παράδειγμα ορισμένες γυναικείες κινήσεις, η κίνηση κατά των αμβλώσεων κ.λπ.

Τα μετασχηματιστικά και μεταρρυθμιστικά κινήματα αναφέρονται σε δομικές μεταβολές στην κοινωνία. Ο D. Aberle προτείνει άλλους δύο τύπους κινήματων, που αναφέρονται κυρίως σε μεταβολές στον εσωτερικό κόσμο όσων συμμετέχουν σε αυτά, στην αλλαγή των συνηθειών ή του τρόπου ζωής.

3. *Σωτηριολογικά κινήματα (redemptive movements)*. Αυτά επικεντρώνονται στην προσωπική σωτηρία των ατόμων μέσα από μια συνολική διαφοροποίηση του τρόπου ζωής και όλης της «φιλοσοφίας» των ανθρώπων που συμμετέχουν σε αυτά, όπως π.χ. οι πεντηκοστιανές σέκτες κ.λπ.⁵

4. *Μεταλλακτικά κινήματα (alterative movements)*. Αυτά αποσκοπούν στη μεταβολή συγκεκριμένων επιμέρους συνηθειών και αξιών των ανθρώπων, π.χ. το κίνημα «Ανώνυμος Αλκοολικός» στις Ηνωμένες Πολιτείες κ.λπ.⁶

Η προαναφερθείσα ταξινόμηση, παρά τη φαινομενική σαφήνεια των κριτηρίων που χρησιμοποιεί, εντούτοις δημιουργεί περισσότερα προβλήματα από αυτά που υποτίθεται ότι λύνει. Πιστοποιεί απλώς και διευρύνει ακόμα περισσότερο ένα μεγάλο σημασιολογικό «άνοιγμα» της έννοιας του κοινωνικού κινήματος στο λεξιλόγιο της σύγχρονης κοινωνικής επιστήμης. Σε αυτό το «εννοιολογικό άνοιγμα» συμβάλλει όχι μόνο η ποικιλία και ανομοιογένεια των συλλογικών δράσεων που ταξινομούνται ως κοινωνικά κινήματα, αλλά και η ποικιλία των διαφορετικών τρόπων ορισμού τους.

Θα μπορούσαμε έτσι στους ήδη προαναφερθέντες ορισμούς να προσθέσουμε ενδεικτικά και ορισμένους άλλους, από ένα μεγάλο σύνολο αποκλινόντων μεταξύ τους ορισμών. Για παράδειγμα, τα κοινωνικά κινήματα θεωρείται ότι περιλαμβάνουν μια «πολυδαίδαλη ποικιλία διαφορετικών ομάδων» και «ποικίλων μορφών συλλογικής δράσης που αποσκοπούν στην κοινωνική αναδιοργάνωση» (Abercombie κ.ά.)⁷ Ο Blumer είχε ορίσει το κοινωνικό κίνημα ως μια «συλλογι-

5. Βλ. και Schwartz, Gary, *Sect Ideologies and Social Status*, Chicago, Univ. of Chicago Press, 1970.

6. Aberle, David, *The Payote Religion among the Navaho*, Chicago, Aldine Press, 1966.

7. Abercombie, N., Hill, S., Turner, B. (eds), *Dictionary of Sociology*, London, Penguin, 2η έκδ., 1988, σ. 227.

κή επιχείρηση για την εγκαθίδρυση μιας νέας τάξης ζωής»,⁸ ενώ ο Smelser αναφερόταν σε αυτό ως «γενικευμένες προσπάθειες για την αποκατάσταση, προστασία ή δημιουργία αξιών (ή κανόνων) στο όνομα μιας γενικευμένης πίστης».⁹ Τέλος, ο Wilson αντιμετωπίζει τα κοινωνικά κινήματα ως προσπάθεια «είτε να επιφέρουν είτε να αντισταθούν σε μεγάλης κλίμακας μεταβολές στην κοινωνική τάξη με μη θεσμοποιημένα μέσα».¹⁰

Παρόμοιοι διευρυμένοι ορισμοί κάνουν δύσκολο το να βρεθεί κάτι στο χώρο των συλλογικών φαινομένων που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο να μην αποτελεί μορφή ή όψη κοινωνικού κινήματος.¹¹ Χαρακτηριστικά ο A. Giddens στον ορισμό του λέει ότι «πολλά κοινωνικά κινήματα είναι πολύ μικρά, αριθμούν ίσως όχι παραπάνω από λίγες δεκάδες ανθρώπων, ενώ άλλα μπορεί να περιλαμβάνουν χιλιάδες ή και εκατομμύρια ανθρώπων».¹²

Όταν όμως φτάνουμε στο σημείο να χαρακτηρίζουμε ως «κοινωνικό κίνημα» λίγες δεκάδες ανθρώπων, τότε, μέσω μιας τέτοιας εννοιολογικής διευρύνσης, ο όρος χάνει κάθε διακριτική δύναμη ή σημασία. Δικαιολογημένα, συνεπώς, ο Alberto Melucci παρατηρεί ειρωνικά ότι κατ' αυτό τον τρόπο «οτιδήποτε κινείται θεωρείται ως κοινωνικό κίνημα».¹³

Πέρα από τον κίνδυνο νοηματικής κένωσης λόγω της υπερβολικής διευρύνσης, οι διαπιστούμενες διαφορές στην προσέγγιση των κοινωνικών κινήματων οφείλονται σε μια σειρά λόγων.

Πρώτον, ο όρος *κοινωνικό κίνημα* εμπίπτει στην ίδια κατηγορία στην οποία ανήκουν όλες σχεδόν οι βασικές έννοιες της κοινωνικής θεωρίας, οι οποίες, κατά τον M. Galli, αποτελούν «ουσιωδώς διαμφισβητούμενες έννοιες» (essentially contested concepts).¹⁴ Ο ουσιωδώς διαμφισβητούμενος χαρακτήρας τους απορρέει από το γεγονός ότι, ακόμα και όταν είναι προϊόντα μιας «αξιολογικά ουδέτερης επιστημονικής παραγωγής» και υπηρετούν, υποτίθεται, καθαρά «περιγραφικούς» σκοπούς, μοιραία εγγράφονται σε (και αποτελούν) τμήμα της πραγματικότητας την οποία καλούνται να περιγράψουν, χρησιμοποιούνται δε προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση. Αυτό κατεξοχήν ισχύει για την έννοια του κοινωνικού κινήματος η οποία αναφέρεται σε συγκρουσιακά φαινόμενα και καταστάσεις.

8. Blumer, H., «Collective Behaviour», στο Lee, A. M. (ed), *A New Outline of the Principles of Sociology*, N. York, Barners-Nable, 1946, σσ. 167-219.

9. Smelser, N., *Theory of Collective Behaviour*, London, Routledge and Kegan Paul, 1962, σ. 313.

10. Wilson, John, *Introduction to Social Movements*, N. York, Basic Books, 1973, σ. 8.

11. Pakulski, Jan, *Social Movements. The Politics of Moral Protest*, Melbourn, Longman Cheshire, 1991, σ. 8.

12. Giddens, A., ό.π., σ. 624.

13. Melucci, Alberto, «An End to Social Movements?», στο *Social Science Information*, τόμ. 23 (4-5), σσ. 819-35.

14. Βλ. Galli, W. B., «Essentially Contested Concepts», στο Black, Max (ed.), *The Importance of Language*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall, εκδ. 1962, σσ. 121-146.

Δεύτερον, σε αυτά αποδίδεται από τους επιστήμονες διαφορετική σημασία. Για πολλούς η μελέτη των κοινωνικών κινημάτων αποτελεί κάτι περισσότερο από μια απλή υπο-περιοχή της επιστημονικής έρευνας. Ένας από τους λόγους για την αυξημένη σημασία που αποδίδεται στα κοινωνικά κινήματα είναι η διαπίστωση ότι πολλές από τις εξελίξεις και αλλαγές παραδειγμάτων στο χώρο της κοινωνικής επιστήμης σχετίζονται με τη δράση των κοινωνικών κινημάτων. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η επίδραση του φεμινιστικού κινήματος στην κοινωνιολογία της οικογένειας ή στην εκλογική κοινωνιολογία.

Ακόμη πιο σημαντική, όπως υποστηρίζουν, είναι ίσως η επίδραση που είχαν τα κοινωνικά κινήματα στη γενικότερη κατεύθυνση της θεωρητικής διαμάχης στις κοινωνικές επιστήμες, ιδιαίτερα στην πολιτική και κοινωνική θεωρία. Έτσι, οι θεωρητικές απόψεις που αναπτύχθηκαν για την πολιτιστική κρίση της δεκαετίας του '70 τόσο από την Αριστερά (για παράδειγμα, η ανάλυση του Habermas για την «κρίση κινήτρων»), όσο και από νεοσυντηρητικές ή νεοφιλελεύθερες θέσεις (για παράδειγμα, η ανάλυση του Bell για τις «πολιτιστικές αντιφάσεις του καπιταλισμού») μπορούν να ιδωθούν ως θεωρητικές απαντήσεις στο σπουδαστικό κίνημα, στα «νέα κοινωνικά κινήματα» ή ακόμα στενότερα στο κίνημα του '68. Ακόμα, πιο πρόσφατα, η συζήτηση γύρω από το λεγόμενο «μεταμαρξισμό» τροφοδοτήθηκε αποφασιστικά από την εμπειρία κινημάτων που δεν έχουν τα χαρακτηριστικά των «ταξικών κινημάτων».¹⁵

Τρίτον, μεγάλα επιστημολογικά προβλήματα της κοινωνικής θεωρίας, όπως αυτό της προτεραιότητας της δράσης/ή της δομής, της σταθερότητας/ή της μεταβολής κ.λπ., τέμνονται και επηρεάζουν την προσέγγιση των ζητημάτων στο χώρο των κοινωνικών κινημάτων. Είναι επόμενο τα κοινωνικά κινήματα να αντιμετωπίζονται διαφορετικά στο πλαίσιο μιας λειτουργιστικής-συστημικής θεώρησης από ό,τι στο πλαίσιο μιας αντίληψης που δίνει προτεραιότητα στη σύγκρουση και τη μεταβολή ως στοιχεία προσδιορισμού της σύγχρονης κοινωνίας.

Τέταρτον, εκτός από το ρόλο των επιστημολογικών διαφορών που υπάρχουν στο υπόβαθρο κάθε προσέγγισης, ορισμένοι υποστηρίζουν ότι οι διαφορές στην προσέγγιση των κοινωνικών κινημάτων οφείλονται σε παράγοντες που εμπνέουν στην περιοχή της κοινωνιολογίας της γνώσης. Σε αυτό το πλαίσιο δεν είναι μόνο η κοινωνική και πολιτική τοποθέτηση του επιστήμονα που επιδρά, αλλά συνολικά γίνεται δεκτό ότι τα κοινωνικά κινήματα παράγουν γνώση για τον εαυτό τους που είναι εξ ορισμού διαφορετική από τη γνώση που παράγει για λογαριασμό τους η επιστήμη.

Ορισμένοι φτάνουν στο σημείο να υποστηρίζουν ότι «η κοινωνιολογία των κοινωνικών κινημάτων παρέχει ένα είδος γνώσης που μπορεί να είναι χρήσιμη για τη διατήρηση της κατεστημένης πολιτικής τάξης παρά για τον κριτικό μετασχηματισμό της». Και μάλιστα προχωρούν ακόμη πιο πέρα: υποστηρίζουν ότι

15. Βλ. Scott, Alan, *Ideology and the New Social Movements*, London, Unwin Hyman, 1990, σ. 1.

«η προσπάθεια της επιστήμης να θέσει υπό “ακαδημαϊκό έλεγχο” τα κοινωνικά κινήματα ισοδυναμεί με την προσπάθεια να τεθούν υπό πολιτικό έλεγχο».¹⁶

Θα έχουμε την ευκαιρία να επανέλθουμε στην ιδιαίτερη αυτή «γνωστική κατευθυνση» προσέγγισης των κοινωνικών κινήματων στο τέλος του άρθρου.

Προηγουμένως θα επιχειρήσω να θίξω τα εξής ζητήματα: πρώτον, θα αναφερθώ στην ιστορική εμφάνιση του όρου *κοινωνικό κίνημα*, τι σημαίνει αυτό ιστορικά και σε τι αναφέρεται (ένα ζήτημα το οποίο συνήθως παρακάμπτεται στην κοινωνιολογία των κοινωνικών κινήματων· δεύτερον, θα δείξω ποιες ιστορικές – κοινωνικές εξελίξεις συστοιχούνται με μεταβολές στο χώρο της θεωρίας των κοινωνικών κινήματων· τρίτον, θα επιχειρήσω μια θεωρητική ανακατασκευή ορισμένων βασικών θεωρητικών κατευθύνσεων στο χώρο των κοινωνικών κινήματων. Κατ’ αυτό τον τρόπο θα μπορέσουμε να κάνουμε έναν απολογισμό του σημείου στο οποίο βρίσκεται σήμερα η θεωρία των κοινωνικών κινήματων και των προβλημάτων που αντιμετωπίζει.

Ας δούμε λοιπόν πρώτα, πέρα από αφηρημένους ορισμούς, πώς εμφανίζεται ιστορικά η έννοια του κοινωνικού κινήματος.

ΤΙ ΗΤΑΝ ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ; ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΟΡΙΣΜΟΣ

Στα μέσα, περίπου, του 19ου αιώνα, ο Lorenz von Stein διατύπωσε την ιδέα ότι η σημασία των διαφόρων σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών θεωριών που, μετά το 1830, εξαπλώνονταν ραγδαία, ιδίως στη Γαλλία, δε βρισκόταν στην εγκυρότητα ή θεωρητική αρτιότητα που είχαν καθεαυτές. Η σημασία τους ήταν αποκλειστικά μία: ότι αποτελούσαν «ενδείξεις και προπομπές των επερχόμενων μεγάλων αλλαγών». Αυτό που θα έχει σημασία στο εξής, κατά τον Stein, είναι οι πρακτικές κινητοποιήσεις του προλεταριάτου, τις οποίες αποκαλούσε *κοινωνικό κίνημα*.

Στόχος του έργου του (*Geschichte der Socialen Bewegung Frankreichs von 1789 bis auf unsere Tage*, 1η έκδ. 1850) ήταν να αναλύσει τις αιτίες εμφάνισης και ανάπτυξης αυτού του κινήματος και να υποδείξει τρόπους και μέσα ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης, ώστε να αποφευχθεί μια κοινωνική επανάσταση που θα ήταν πολύ πιο καταστροφική από αυτή του 1789. Επανάσταση ή μεταρρύθμιση αποτελούσαν για τον Stein εναλλακτικούς τρόπους με βάση τους οποίους θα μπορούσαν οι μορφές της κυβέρνησης και της έννομης τάξης να προσαρμοστούν στη μεταβαλλόμενη δομή της κοινωνίας.

Έτσι, στο λεξιλόγιο του L.v. Stein, ο όρος *κοινωνικό κίνημα* αντιστοιχούσε, ταυτόχρονα, αφενός στην κίνηση της κοινωνίας (με την έννοια των συντελούμε-

16. Eyerman, Ron, Jamison, Andrew, *Social Movements*, Cambridge, Polity Press, 1991, σ. 2.

νων δομικών μεταβολών) και αφετέρου στην κινητοποίηση ενός συνόλου κοινωνικών ατόμων που εμφανίζονταν ως φορείς των μεταβολών.¹⁷

Τόσο ο ιδιαίτερος τρόπος ανάγνωσης των σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών θεωριών από τον Stein, κατά τρόπο δηλαδή που τόνιζε περισσότερο την πρακτικο-κοινωνική τους λειτουργία παρά την επιστημονική τους αξία, όσο και η θέση του για το «πρακτικό κίνημα» έχουν αδιαμφισβήτητα επηρεάσει τις αντίστοιχες θέσεις του Marx. Κατά την περίοδο της επιστημολογικής διαμόρφωσης του Marx, ο Stein ήταν ήδη γνωστός ως ο συγγραφέας του πρώτου επιστημονικού έργου για το σοσιαλισμό και κομμουνισμό στη Γαλλία: το βιβλίο του *Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs* είχε εκδοθεί το 1842 και ο Marx το γνώριζε καλά.

Έτσι, ο Marx απέδιδε, όπως και ο Stein, μικρή θεωρητική αξία στις προγενέστερες από αυτόν κομμουνιστικές ιδέες και στη “Γερμανική Ιδεολογία” υπογράμμισε ότι δεν έχει καμιά σημασία αν η ιδέα του κομμουνισμού έχει διατυπωθεί μέχρι σήμερα 100 φορές, αλλά κατά πόσο αυτή ανταποκρίνεται στις υπάρχουσες προϋποθέσεις και ανάγκες της κοινωνίας. Κατανοούσε δε τον κομμουνισμό όχι ως ένα ιδεώδες σύμφωνα με το οποίο θα πρέπει να διαμορφωθεί η πραγματικότητα αλλά ως την πραγματική κίνηση που καταργεί την υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων.¹⁸

Συνολικά, τόσο ο Stein, όσο και ο Marx διακατέχονταν από την αντίληψη μιας συντελούμενης πρακτικής κίνησης μεταβολής της κοινωνίας και θεωρούσαν την εργατική τάξη ως το φορέα αυτής της μεταβολής. Και οι δύο αντιμετώπιζαν τις σοσιαλιστικές και κομμουνιστικές ιδέες ως ιδεολογίες που η πρακτικο-κοινωνική λειτουργία τους ήταν ότι εξέφραζαν μορφές αυτοκατανόησης αυτού που οι δρώντες επιδίωκαν με τη συμμετοχή τους στο κοινωνικό κίνημα. Και οι δύο επιφύλασσαν στον εαυτό τους μια ιδιαίτερη συμβολή στη συγκρότηση επιστημονικής θεωρίας με αυτοτελή γνωστική αξία, που φιλοδοξούσε να επηρεάσει προς τη σωστή κατεύθυνση το κοινωνικό κίνημα – ο μὲν στην κατεύθυνση μιας μεταρρυθμιστικής ενσωμάτωσης, ο δε προς μια επαναστατική κατεύθυνση.

Αρκετές δεκαετίες αργότερα, ο Werner Sombart (1919) συνόψισε το ρόλο των σοσιαλιστικών-κομμουνιστικών ιδεών, υποστηρίζοντας ότι αποτελούν διανοητικές-πνευματικές εκφράσεις του σύγχρονου κοινωνικού κινήματος. Κατά τον Sombart, το κοινωνικό κίνημα αποτελούσε μια «σύνθεση» (Inbegriff) όλων των χειραφετητικών προσπαθειών του προλεταριάτου – των πρακτικών προσπαθειών του για την επίτευξη του ιδανικού στόχου του σοσιαλισμού.¹⁹

Έτσι, μπορούμε να πούμε ότι η ιδέα του κοινωνικού κινήματος πρωτοεμφανίστηκε ιστορικά και κατανοήθηκε θεωρητικά ως η έκφραση δομικών μεταβο-

17. Lorenz von Stein, *Geschichte der Sozialen Bewegung Frankreichs von 1789 bis auf unsere Tage*, 1855, σ. VI, επίσης CXXIV και lxxii. Αναφ. σε R. Heberle, *Social Movements*, N. York, Appleton-Century-Crofts, 1951, σ. 4.

18. Marx, K., *Die Deutsche Ideologie*, MEW, Berlin, Dietz Verlag, τόμ. 3, σελ. 35-36.

19. Sombart, Werner, *Sozialismus und Soziale Bewegung*, 1919, σ. 1 και 11. Αναφ. σε R. Heberle, σ. 5.

λών στη σύγχρονη κοινωνία, συνδέθηκε δε με την εργατική τάξη και τις σοσιαλιστικές ιδέες.

Από το σύνολο των ιδεών που διατύπωσε ο L.v. Stein, δύο τουλάχιστον από αυτές άσκησαν, κατά τον R. Heberle, σημαντικότερη επίδραση στις μετέπειτα θεωρητικές επεξεργασίες για τα κοινωνικά κινήματα. Πρώτον, η σαφής εννοιολογική διάκριση ανάμεσα σε θεωρητικά συστήματα και ιδεολογίες, από τη μια, και το πρακτικό κοινωνικό κίνημα, από την άλλη. Δεύτερον, η αξίωση τοποθέτησης της μελέτης του κοινωνικού κινήματος στο επίκεντρο της κοινωνιολογικής θεωρίας.²⁰

Και οι δύο αυτές θέσεις επαναλαμβάνονται αυτούσιες στο έργο σύγχρονων κοινωνιολόγων, ενώ ειδικά η δεύτερη αποτελεί πρόταγμα της κοινωνιολογικής θεωρίας του Alain Touraine.²¹

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΩΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ

Αν και για τους διανοητές του 19ου αιώνα, όπως είδαμε, το μοντέλο του κοινωνικού κινήματος είναι αυτό που απορρέει από την αναπτυσσόμενη πρακτική των σοσιαλιστικών εργατικών αγώνων, η μετέπειτα θεωρητική σκέψη, στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα, επηρεάστηκε κυρίως από την εμπειρία της κομμουνιστικής επανάστασης της Ρωσίας και των φασιστικών κινήματων και καθεστώτων της Ευρώπης.

Σε αυτή την περίοδο, στο πλαίσιο κυρίως του λεγόμενου «κύριου ρεύματος» της αγγλοσαξωνικής κοινωνικής επιστήμης, κυριάρχησε ένα θεωρητικό παράδειγμα (μέχρι το 1970 περίπου) που απορρέει από την κοινωνικο-ψυχολογική παράδοση της σχολής του Σικάγου και το μοντέλο «συλλογικής συμπεριφοράς» (Blumer κ.ά.).² Βασικές παραλλαγές αυτού του παραδείγματος, που συγκέντρωσαν περισσότερο την προσοχή και την κριτική των σύγχρονων θεωρητικών, είναι η θεωρία της «μαζικής κοινωνίας» (mass-society), (από τον Kornhauser έως την Arendt), και το δομολειτουργικό μοντέλο συλλογικής συμπεριφοράς του Smelser.²³

20. Heberle, Rudolf, *Social Movements*, ό.π., σ. 5.

21. Touraine, Alain, «An Introduction to the Study of Social Movements», στο *Social Research*, τόμ. 52, No 4, χειμώνας 1985, σσ. 749-788, εδώ 765. Επίσης βλ. «Κοινωνικά Κινήματα: Ειδική Περιοχή ή Κεντρικό Πρόβλημα στην Κοινωνιολογική Ανάλυση», στο *Λεβιάθαν*, 6/1990, σσ. 17-28.

22. Για μια περίληψη των θεωριών συλλογικής συμπεριφοράς, βλ. στο Marx, Gary T. και Wood, James L., «Strands of Theory and Research in Collective Behaviour», στο *Annual Review of Sociology*, 1 (1975), σσ. 368-428.

23. Kornhauser, W., *The Politics of Mass Society*, N. York, Free Press, 1959. Arendt, Hanna, *The Origins of Totalitarianism*, N. York, Harcourt Brace Jovanovich, 1951. Smelser, Neil J., *Theory of Collective Behaviour*, N. York Free Press, 1963.

Κατά την Jean L. Cohen, η δυνατότητα κατάταξης όλων αυτών των θεωριών σε ένα κοινό «παράδειγμα» στηρίζεται στην ύπαρξη μιας κοινότητας, εν μέσω επιμέρους διαφορών, που εμφανίζεται μέσα από τις εξής κοινές παραδοχές: 1) τη διάκριση ανάμεσα σε θεσμοποιημένη-συμβατική και μη θεσμοποιημένη συλλογική συμπεριφορά· 2) η μη θεσμοποιημένη συλλογική συμπεριφορά αποτελεί ένα είδος δράσης που δεν καθοδηγείται από τους υφιστάμενους κοινωνικούς κανόνες, αλλά διαμορφώνεται κάτω από την επίδραση απροσδιόριστων και μη δομημένων καταστάσεων· 3) αυτές οι καταστάσεις κατανοούνται ως διάρρηξη είτε των οργάνων κοινωνικού ελέγχου είτε της επάρκειας ή της κανονιστικής ενσωμάτωσης, που οφείλεται σε δομικές αλλαγές· 4) η απορρέουσα ένταση, δυσανεκτικότητα, καταπίεση και επιθετικότητα οδηγούν το άτομο να συμμετέχει στη συλλογική συμπεριφορά· 5) η μη θεσμοποιημένη συλλογική συμπεριφορά ακολουθεί έναν «κύκλο ζωής», δεκτικό αιτιακής ανάλυσης, που ξεκινά από αυθόρμητες δράσεις των μαζών για να φτάσει στο σχηματισμό κοινωνικών κινημάτων κ.λπ.²⁴

Σύμφωνα με αυτές τις παραδοχές, οι θεωρητικοί της συλλογικής συμπεριφοράς εξηγούν την ατομική συμμετοχή στα κοινωνικά κινήματα κυρίως ως αποτέλεσμα μιας «απάντησης», εν πολλοίς «ανομικής» και ανθρωπολογικής, στα προβλήματα που δημιουργεί η γοργή κοινωνική μεταβολή.

Οι θεωρητικές καταβολές αυτής της προσέγγισης παραπέμπουν ασφαλώς στην παράδοση του Durkheim. Ο Durkheim ενδιαφερόταν κυρίως για τη σταθερότητα και τη συνοχή των συλλογικών θεσμών. Σε αυτή την κατεύθυνση πίστευε ότι συμβάλλει ο έλεγχος που η κοινωνία ασκεί πάνω στα άτομα μέσω της συμμετοχής τους σε μια κοινή συνείδηση.²⁵

Η θέση αυτή περί κοινωνικού ελέγχου μέσω της συλλογικής συνείδησης εντάσσεται και στηρίζει μια αντίληψη περί του ρόλου της συλλογικής δράσης στο πλαίσιο μιας ευρύτερης θεωρίας περί εκσυγχρονισμού. Στο πλαίσιο του κοινωνικού εκσυγχρονισμού, το βάθεμα του καταμερισμού εργασίας απειλεί την κοινή συνείδηση, που βασίζεται στην ουσιαστική ομοιότητα των ατόμων, και σε προέκταση απειλεί την προτεραιότητα των αναγκών και απαιτήσεων της κοινωνίας ως όλου πάνω στις ορμές και τα συμφέροντα των ατόμων. Μια νέα κοινή συνείδηση, βασισμένη στην αλληλεξάρτηση και στο κοινό πεπρωμένο, είναι αφενός προβληματική και αφετέρου απαιτεί χρόνο για να εμφανιστεί. Στο χάσμα ανάμεσα στο επίπεδο της διαφοροποίησης-καταμερισμού εργασίας και στο επίπεδο της κοινής συνείδησης εμφανίζεται η «ανομία».²⁶

24. Bl. Cohen, Jean L., «Strategy of Identity: New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements», στο *Social Research*, τόμ. 52, No 4, χειμώνας 1985, σσ. 663-716, εδώ 671-672.

25. Bl. Durkheim, Em., *The Division of Labour in Society*, N. York, Macmillan, 1933, σ. 79.

26. Bl. Tilly, Ch., *From Mobilization to Revolution*, N. York, Random House, 1978, σ. 17.

Η «ανομική» ερμηνεία στηρίζει την ανάλυση του Durkheim για τα κομμουνιστικά και σοσιαλιστικά κινήματα. Αυτά συνδέονται με κοινωνικά προβλήματα που γεννιούνται λόγω της γρήγορης εμβάθυνσης του καταμερισμού εργασίας και της αδυναμίας του κράτους να επιτελέσει αποτελεσματικά τις ρυθμιστικές του λειτουργίες.²⁷

Οι θέσεις αυτές του Durkheim επανεμφανίζονται στις προαναφερθείσες θεωρίες της «μαζικής κοινωνίας» (Kornhauser κ.ά.) και της «συλλογικής συμπεριφοράς» (N. Smelser κ.ά.), στις οποίες οι συλλογικοί δράντες και τα μαζικά κινήματα αντιμετωπίζονται ως αποτέλεσμα μιας κρίσης στα όργανα κοινωνικού ελέγχου ή στη δυνατότητα κανονιστικής ενσωμάτωσης, οφειλόμενης στη διαδικασία δομικών μεταβολών. Σε τελική ανάλυση, τα μαζικά φαινόμενα αντιμετωπίζονται ως αποτελέσματα ανομικών καταστάσεων και ως προϊόντα μιας κοινωνικής παθολογίας.

Το κοινό στοιχείο στο οποίο συμφωνούν και αλληλοσυμπληρώνονται δύο φαινομενικά διαφορετικές μεταξύ τους προσεγγίσεις —όπως είναι η δομολειτουργική που προσανατολίζεται στο μακρο-κοινωνιολογικό επίπεδο (Parsons κ.ά.) και η συμβολική διάδραση που κινείται σε μικρο-κοινωνιολογικό επίπεδο (Blumer)— είναι ότι οι άνθρωποι συμπεριφέρονται διαφορετικά ως άτομα από ό,τι ως μέλη μιας συλλογικότητας ή μιας ομάδας. Σε αυτό το σημείο υπάρχει μια συμφωνία που ξεκινάει από τον Smelser ή τον Parsons και οδηγεί πίσω στην «ψυχολογία των μαζών» που ανέπτυξε το 19ο αιώνα ο Gustave LeBon.²⁸ Παρότι δεν είναι δυνατό εδώ να επεκταθούμε στο σύνολο των αντιλήψεων που ο LeBon, σημειωτέον, διαμόρφωσε μελετώντας κυρίως τη συμπεριφορά του πλήθους στη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης, χρειάζεται ωστόσο να σημειώσουμε ότι το βασικό του συμπέρασμα είναι πως το άτομο είναι αδύνατο να συμπεριφερθεί ορθολογικά μέσα στο πλήθος. Η συλλογικότητα επομένως αναιρεί την ορθολογικότητα.²⁹

Φυσικά δεν είναι όλοι οι θεωρητικοί αυτής της παράδοσης στον ίδιο βαθμό ή με την ίδια ένταση οπαδοί της άποψης ότι η συλλογική συμπεριφορά είναι μια μη κανονική και, εν πολλοίς, μη ορθολογική απάντηση των ατόμων στη μεταβολή. Για παράδειγμα, στο βιβλίο του που εκδόθηκε το 1934, ένα χρόνο δηλαδή μετά την άνοδο του Hitler στην εξουσία, ο Herbert Blumer (*Outline of Collective Behavior*) τόνιζε ορισμένα θετικά σημεία της δράσης των μαζών. Κατά τη γνώμη του, υπάρχει ένα δυναμικό κοινωνικής δημιουργικότητας στις νέες μορφές «συμβολικής διάδρασης» που ξεπηδούν από τη διάρρηξη των κανονικότητων των ομαλών, θεσμοποιημένων συμπεριφορών.³⁰

27. Βλ. Pakulski, J., ό.π., σ. xvii.

28. LeBon, Gustave, *The Crowd*, N. York, Viking, 1960.

29. Τις απόψεις του LeBon έχει αμφισβητήσει τόσο ο George Rudé με τις μελέτες του για τη Γαλλική Επανάσταση (1959), όσο και ο Richard Berk.

30. Βλ. Eyerman, R. - Jamison, A., ό.π., σ. 11. Επίσης, Evans, R. (ed), *Readings in Collective Behaviour*, Chicago, Rand McNally, 1969.

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1942, ο Talcott Parsons έγραψε ένα δοκίμιο με τίτλο «Κοινωνιολογικές Όψεις των Φασιστικών Κινήματων», στο οποίο προσπαθούσε να εξηγήσει στον αγγλόφωνο κόσμο την ορθολογική βάση των φαινομενικά ανορθολογικών γεγονότων που συνέβαιναν στην Ευρώπη και στην Άπω Ανατολή.³¹

Στη θεωρία του η εμφάνιση ενός κοινωνικού κινήματος γίνεται αντιληπτή ως το αποτέλεσμα «εντάσεων» (strains) που οφείλονται στην άνιση ανάπτυξη των διαφορών συστημάτων δράσης που συγκροτούν ένα κοινωνικό σύστημα ή μια διαφοροποιημένη σύγχρονη κοινωνία. Σε αυτό το πλαίσιο, ο φασισμός είναι το αποτέλεσμα εντάσεων που είναι εγγενείς στον εκσυγχρονισμό και στα άμεσα αποτελέσματα της εκβιομηχάνισης, του εκδημοκρατισμού και της πολιτιστικής αλλαγής πάνω σε διάφορες κοινωνικές ομάδες.³²

Τέλος, στη «θεωρία της συλλογικής συμπεριφοράς», ο N. Smelser ολοκληρώνει τη δομολειτουργική θέση για τα κοινωνικά κινήματα. Ακολουθώντας τον Parsons, ο Smelser συνδέει την εμφάνιση συλλογικών συμπεριφορών και κοινωνικών κινήματων με τις δομικές εντάσεις της κοινωνίας. Συγχρόνως, διατυπώνει μια δέσμη δομικών προϋποθέσεων ή συνθηκών που επηρεάζουν αρνητικά ή θετικά τη γένεση των κοινωνικών κινήματων.

Τόσο στον Smelser, όσο και γενικώς στις άλλες θεωρίες που ανήκουν στο «παράδειγμα» της «μαζικής κοινωνίας»-«συλλογικής συμπεριφοράς» το πλήθος λαμβάνεται ως το απλούστερο άτομο στην ανατομία της συλλογικής συμπεριφοράς. Όλοι οι θεωρητικοί της συλλογικής συμπεριφοράς τονίζουν τις ψυχολογικές αντιδράσεις στη διάρρηξη των πρωτογενών τρόπων επικοινωνίας και στη ρευστότητα των στόχων. Αυτά, κατά τη γνώμη μου, πιστοποιούν τελικά, παρά τις προαναφερθείσες εξαιρέσεις, ότι η κυρίαρχουσα τάση είναι η αντιμετώπιση της συλλογικής συμπεριφοράς ως μη ορθολογικής ή και ανορθολογικής απάντησης στην κοινωνική αλλαγή. Αυτή η τάση προσελκύει την κριτική άλλων μεταγενέστερων θεωριών.³³

ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ «ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΠΟΡΩΝ»

Μετά το 1960 υπήρξε ένας πολλαπλασιασμός των μελετών που είχαν ως αντικείμενο τα κοινωνικά κινήματα. Πολλές από αυτές τις μελέτες, στο βορειοαμερικανικό χώρο, επηρεάστηκαν από την εμφάνιση νέων μορφών κινητοποίησης με ειδικούς στόχους (δικαιώματα μειονοτήτων, δικαιώματα πολιτών κ.λπ.), πολλοί από τους οποίους ενσωματώθηκαν στη συνέχεια στις πολιτικές του νέου

31. Bl. Parsons, T., «Sociological Aspects of Fascist Movements», στο *Politics and Social Structure*, N. York, Free Press, 1969.

32. Eyerman, R. - Jamison, A., ό.π., σ. 12.

33. Bl. Cohen, J., ό.π., σσ. 671-72.

Δημοκρατικού Κόμματος των ΗΠΑ. Ταυτόχρονα, σε όλο τον κόσμο, μια σειρά καινούριων κινημάτων εμφανίστηκε – αντιαποικιακά, σπουδαστικά, αντιπολεμικά, κινήματα εναλλακτικού τρόπου ζωής κ.λπ.· όλα αυτά διαμόρφωσαν την άποψη της γενιάς του '60 και οδήγησαν σε καινούρια θεωρητικά σχήματα και τρόπους κατανόησης των κοινωνικών κινημάτων.³⁴

Με βάση τις ανωτέρω εξελίξεις στο χώρο των κοινωνικών κινημάτων, υπήρξαν θεωρητικές επεξεργασίες που οδήγησαν στη διαμόρφωση καινούριων θεωρητικών παραδειγμάτων. Στο μεν βορειοαμερικανικό χώρο, το παράδειγμα που επικράτησε είναι αυτό της «κινητοποίησης πόρων» («resource mobilization theory»). Αντίθετα, το θεωρητικό παράδειγμα που κυριαρχεί τα τελευταία χρόνια στο δυτικοευρωπαϊκό χώρο είναι αυτό του σχηματισμού «ταυτότητας» (identity oriented action ή action-identity schemes).

Και τα δύο αυτά παραδείγματα, στα οποία θα αναφερθώ στη συνέχεια, παρά τις σημαντικές μεταξύ τους διαφορές, δέχονται ότι τα κοινωνικά κινήματα εκφράζουν έναν ανταγωνισμό μεταξύ συλλογικοτήτων που διαθέτουν αυτόνομες οργανώσεις και επεξεργασμένες μορφές επικοινωνίας (δίκτυα, κοινό κ.λπ.). Και τα δύο δέχονται ότι η συγκρουσιακή συλλογική δράση είναι φυσιολογική και ότι οι συμμετέχοντες είναι συνήθως *ορθολογικά*, καλώς ενσωματωμένα μέλη των οργανώσεων. Αυτή η παραδοχή της εκ των *προτέρων* *οργάνωσης* των κοινωνικών δράντων και της ορθολογικότητας του συλλογικού ανταγωνισμού αμφισβητεί σοβαρά τις κλασικές θεωρίες των κοινωνικών κινημάτων («συλλογική συμπεριφορά» κ.λπ.) στις οποίες αναφερθήκαμε πιο πάνω. Γιατί σημαίνει ότι αυτά τα χαρακτηριστικά που προηγουμένως θεωρούνταν αποκλειστικότητα της «συμβατικής» ή «θεσμικά αποδεκτής» συλλογικής δράσης ισχύουν τώρα και σε μη συμβατικές μορφές συλλογικής δράσης. Με άλλα λόγια, όπως παρατηρείται, η «κοινωνία πολιτών», με τις διαμεσολαβητικές και αυτόνομες ενώσεις της, τόσο προσφιλείς στους πλουραλιστές, και όχι η εφιαλτική εικόνα της *μαζικής κοινωνίας* είναι το πεδίο πάνω στο οποίο αναπτύσσονται τώρα τα κοινωνικά κινήματα.³⁵

Σε αντίθεση με τις θεωρίες «συλλογικής συμπεριφοράς» και τις δομολειτουργικές εξηγήσεις, οι θεωρίες «κινητοποίησης πόρων» δεν ασχολούνται με τον ερώτημα «γιατί τα άτομα συμμετέχουν σε κοινωνικά κινήματα;» αλλά με τον τρόπο που τα κινήματα οργανώνουν και κινητοποιούν «πόρους» (άρα και ανθρώπους) για να πετύχουν συγκεκριμένους στρατηγικούς στόχους.³⁶

Επομένως, απορρίπτονται κάθε έμφαση σε αισθήματα και παράπονα, τη χρήση «ψυχολογικών» κατηγοριών που χαρακτηρίζει τις προηγούμενες συμπεριφορικές αναλύσεις κ.λπ. Αντιθέτως τονίζουν τέτοιες «αντικειμενικές» μεταβλητές, όπως *οργάνωση*, *συμφέροντα*, *πόρους*, *ευκαιρίες* και *στρατηγικές*, προκειμένου να προσεγγιστεί το φαινόμενο των μαζικών κινητοποιήσεων.

34. Βλ. Pakulski, J., ό.π., σ. XVII.

35. Βλ. Cohen, J., ό.π., σ. 673.

36. Βλ. Eyerman, R. - Jamison, A., ό.π., σσ. 23-24.

Αυτές οι μεταβλητές χρησιμοποιούνται από τη σκοπιά μιας *νεο-ωφελμιστικής λογικής* που αποδίδεται στους συλλογικούς δρώντες. Στις θεωρίες αυτές «ο συλλογικός δρων» (το οργανωμένο κίνημα), που συγκροτείται με βάση μια στρατηγική και εργαλειακή λογική, αντικαθιστά το απρόβλεπτο και ανορθολογικό *πλήθος* ως κεντρικό θέμα της ανάλυσης της συλλογικής δράσης. Φυσικά υπάρχουν διαφορετικοί προσανατολισμοί στο πλαίσιο αυτού του παραδείγματος, που κλιμακώνονται από τη στενά ατομιστική, ωφελμιστική λογική των προσεγγίσεων της «rational choice», όπως του Olson, μέχρι την οργανωτική-επιχειρησιακή προσέγγιση των McCarthy και Zald και το μοντέλο πολιτικής σύγκρουσης των Tilly, Oberschall, Gamson και Tarrow.³⁷

Οι κοινές θέσεις που χαρακτηρίζουν τις θεωρίες «κινητοποίησης πόρων» μπορούν να συνοψιστούν στα εξής: 1) Τα κοινωνικά κινήματα πρέπει να κατανοηθούν με βάση το *συγκρουσιακό* μοντέλο συλλογικής δράσης. 2) Δεν υπάρχει θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στη θεσμική και μη θεσμική συλλογική δράση. 3) Και οι δύο εμπεριέχουν *συγκρούσεις συμφερόντων*, που διαμορφώνονται μέσα από θεσμοποιημένες σχέσεις εξουσίας. 4) Η συλλογική δράση αναφέρεται στην ορθολογική επιδίωξη συμφερόντων από *ομάδες*. 5) *Στόχοι* και *παράπονα* αποτελούν μόνιμα προϊόντα των σχέσεων εξουσίας και δεν αρκούν για τον προσδιορισμό της συγκρότησης των κινήματων. 6) Αντιθέτως, αυτή η συγκρότηση εξαρτάται από αλλαγές στους πόρους, την οργάνωση και τις ευκαιρίες για συλλογική δράση. 7) Η επιτυχία αποδεικνύεται από την αναγνώριση της ομάδας ως πολιτικού κρόντος ή από τα αυξημένα υλικά οφέλη. 8) Η κινητοποίηση αφορά *μεγάλης κλίμακας* εξειδικευμένες, γραφειοκρατικές τυπικές οργανώσεις.³⁸

Με βάση τα παραπάνω, είναι φανερό ότι το βάρος αυτών των θεωριών επικεντρώνεται στο έκτο σημείο, δηλαδή στην κινητοποίηση πόρων και τη στρατηγική δράση για την επίτευξη στόχων. Δίνοντας όμως το βάρος στα «μέσα» και στη «στρατηγική δράση», οι θεωρίες κινητοποίησης πόρων παραμελούν το πρόβλημα των δομικών συνθηκών που προκαλούν τις μαζικές κινητοποιήσεις. Όπως παρατηρεί ο A. Melucci, η θεωρία «κινητοποίησης πόρων» εστιάζει την προσοχή της στο ερώτημα «*πώς*» αγνοώντας το «*γιατί*».³⁹

Εξαίρεση ίσως αποτελεί το έργο του Ch. Tilly, που ασχολείται με την ιστορία της «*κλαϊκής συλλογικής δράσης*». Σε αυτό γίνεται μια ενδιαφέρουσα προ-

37. Για τη λεγόμενη θεωρία «κινητοποίησης πόρων» και το μοντέλο πολιτικής σύγκρουσης του Tilly αλλά και των Oberschall, Gamson και Tarrow, βλ. McCarthy, J., Mayer, Zald, «Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory», στο *American Journal of Sociology*, 82, Μάιος 1977. Tilly, Charles, Tilly, Louise και Tilly, Richard, *The Rebellious Century: 1830-1930*, Cambridge, Harvard Univ. Press, 1975. Gamson, William, *The Strategy of Social Protest*, Homewood, Ill., Dorsey, 1975. Oberschall, *Social Conflict and Social Movements*. Tarrow, *Social Movements*.

38. Bλ. Cohen, J., ό.π., σ. 675.

39. Melucci, A., «An End to Social Movements?», στο *Social Science Information*, τόμ. 23(4-5), σσ. 819-35, εδw 821. Bλ. επίσης του ίδιου, «The Symbolic Challenge of Contemporary Movement», στο *Social Research*, τόμ. 52, No 4, 1985, σ. 794.

πάθεια να εξηγηθεί η προέλευση των συγκεκριμένων οργανωτικών μορφών και του ιδιαίτερου τύπου ορθολογικότητας των συλλογικών δράσεων ιστορικά.

Κατά τον Ch. Tilly, η γενική κατηγορία της συλλογικής δράσης υπάρχει σε «όλες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες σύνολα ανθρώπων συμπτύττουν συνεισφέροντας πόρους, περιλαμβανομένων και των δικών τους προσπάθειών, σε κοινούς στόχους». Η ιστορική του ανάλυση, όπως εξηγεί, συνίσταται στην προσπάθεια «να ανακαλύψει ποια σύνολα ανθρώπων, ποιοι κοινοί στόχοι και ποιες μορφές σύμπραξης ενέχονται σε διαφορετικούς τόπους και χρόνους».⁴⁰

Στις εργασίες του ο Ch. Tilly επιδιώκει να δείξει με περισσότερο ιστορικά εξειδικευμένο και συγκεκριμένο τρόπο τη διαδικασία μέσα από την οποία οι μεγάλες δομικές μεταβολές –οικονομικός μετασχηματισμός, εξαστισμός και κρατική επέκταση– που ορίζει τον «εκσυγχρονισμό» επέδρασαν στη συλλογική δράση. Το καινούριο στοιχείο που συνεισφέρει έγκειται στο ότι η επίδραση αυτών των μεγάλων δομικών μεταβολών δε μεταφέρεται άμεσα στη συλλογική δράση, αλλά περνάει μέσα από τις αλλαγές στις μορφές συλλογικής έκφρασης της καθημερινής ζωής. Έτσι οι κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές εκτοπίζουν τις συνήθειες συνελεύσεις των κοινοτικών ομάδων, τις τοπικές αγορές, τα πανηγύρια και τις παραδοσιακές μορφές συναντήσεων, βάζοντας στη θέση τους προγραμματισμένες συναθροίσεις που καλούν τυπικά οργανωμένες ομάδες. Η αλλαγή αυτών των μορφών έκφρασης της καθημερινής ζωής οδήγησε σε αντίστοιχες μεταβολές των βασικών μορφών συλλογικής δράσης. Επισιτιστικές ταραχές (food riots), εξεγέρσεις κατά της επιβολής νέων φόρων (tax rebellions), αυθόρμητες διεκδικητικές εκδηλώσεις (contentious gatherings), τυπικές μορφές ενός ρεπερτορίου δράσεων που ανήκει στο 18ο αιώνα, δίνουν τη θέση τους σε διαδηλώσεις και απεργίες, τυπικές μορφές συλλογικών δράσεων που ανήκουν στο νέο αστικό και βιομηχανικό περιβάλλον του 19ου αιώνα.⁴¹

Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Tilly είναι ότι «η αναδιοργάνωση της καθημερινής ζωής μετασχημάτισε το χαρακτήρα της σύγκρουσης...» και ότι «...η μακροπρόθεσμη αναδιαμόρφωση των μορφών αλληλεγγύης, μάλλον, παρά η άμεση παραγωγή πιέσεων και εντάσεων, αποτελούσε την πιο σημαντική επίδραση της δομικής μεταβολής στην πολιτική σύγκρουση».⁴²

Η θεωρητική συνεισφορά του Tilly έγκειται στο ότι προσφέρει σε τελική ανάλυση μια ιστορική δικαιολόγηση της ωφελιμιστικής αντίληψης περί συλλογικής δράσης, στην έκταση που η ανάπτυξη της καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς και το εθνικό κράτος προμηδοτούν εκ των πραγμάτων τους στρατηγικούς-εργαλειακούς υπολογισμούς (και επιβάλλουν μια υπολογιστική λογική ως κοινωνικά κυρίαρχη). Σε αυτούς τους θεσμούς αντιστοιχεί μια συγκεκριμένη λογι-

40. Βλ. Tilly, Louise - Tilly, Ch. (eds), *Class Conflict and Collective Action*, London, Sage, 1981, σ. 17. Για το θέμα της «λαϊκής συλλογικής δράσης», βλ. την «Εισαγωγή» στο ίδιο έργο.

41. Βλ. *Class Conflict and Collective Action*, ό.π., σσ. 18-19.

42. Tilly, Ch. κ.ά., *The Rebellious Century*, ό.π., σ. 86.

κή της συλλογικής δράσης από τη μεριά των ανταγωνιζομένων για υλικά οφέλη και πολιτική δύναμη, οι οποίοι έχουν ως στόχο τον έλεγχο και την αποκλειστικότητα πάνω στην οικονομική αγορά και το κράτος.⁴³

Το πρόβλημα ωστόσο είναι ότι, ενώ η προσέγγιση του Tilly δείχνει πως η «αναδιαμόρφωση των μορφών αλληλεγγύης» και του «ρεπερτορίου δράσεων» δημιούργησε έναν καινούριο δημόσιο χώρο στη σύγχρονη κοινωνία, που επέτρεψε την εμφάνιση των κοινωνικών κινημάτων, περιορίζεται ωστόσο μονάχα στις στρατηγικές πλευρές αυτών των μετασχηματισμών. Αντιθέτως αδιαφορεί για το κανονιστικό περιεχόμενο των νέων συλλογικών ταυτοτήτων, τις αξίες, το νόημα των κανονιστικών προγραμμάτων και το πώς αυτά συνέβαλαν στη διαμόρφωση των νέων δημόσιων χώρων.

Στην ουσία, αυτή η στρατηγική αντίληψη των κοινωνικών μορφών διαμαρτυρίας, των συλλογικών δράσεων κ.λπ. εμπεριέχει μια κατανόηση της πολιτικής «α λα Κλαούζεβιτς». Γι' αυτό ο Charles Perrow χαρακτηρίζει την παραλλαγή της θεωρίας «κινητοποίησης πόρων», που στηρίζεται σε μια «στρατηγική» αντίληψη των κοινωνικών κινημάτων στο πλαίσιο της πολιτικής διαδικασίας (Tilly κ.ά.) ως «α λα Κλαούζεβιτς» («Clausewitzian»), επειδή αντιμετωπίζει τα κοινωνικά κινήματα ως τη συνέχιση της κανονικής πολιτικής με άλλα (μη κανονικά) μέσα και ως προκύπτουσα μέσα από την επιδίωξη συμφερόντων που με άλλους τρόπους είναι ανέφικτα.⁴⁴

Ένα άλλο κοινό χαρακτηριστικό των περισσότερων θεωριών «κινητοποίησης πόρων» είναι ότι αποφεύγουν να υιοθετήσουν την αυστηρά εγωϊστική-ατομιστική προσέγγιση του συμφέροντος και του συλλογικού πράττειν από τον Olson,⁴⁵ αλλά θεωρούν τις αλληλέγγυες ομάδες με συλλογικά συμφέροντα ως τη βάση της κατανόησης της συλλογικής δράσης.

Η εμμονή τους, ωστόσο, στη στρατηγική-εργαλειακή ορθολογικότητα της συλλογικής δράσης και στον προσανατολισμό των συλλογικών δρώντων σε συμφέροντα τις οδηγεί εκ των πραγμάτων στο τερνέ που έχει σχεδιάσει ο Olson.⁴⁶ Από αυτή την άποψη, είναι χαρακτηριστικό ότι οι περισσότερες από αυτές τις θεωρίες προσπαθούν να βρουν μια λύση στο πρόβλημα του «free rider» που έχει θέσει ο Olson.⁴⁷

Όπως είναι γνωστό, ο Olson υποστηρίζει ότι η λογική της επιδίωξης συλλογικών στόχων δεν αρκεί για να δικαιολογήσει τη συμμετοχή των ατόμων στη συλλογική δράση, τουλάχιστον στο πεδίο των μεγάλων μαζικών οργανώσεων.

43. Βλ. Cohen, J., ό.π., σσ. 675-76.

44. Βλ. Perrow, Charles, *The Sixties Observed*, στο Zald, Mayer και McCarthy, J. (eds), *The Dynamics of Social Movements*, Cambridge, Winthrop, 1979, σ. 199.

45. Βλ. Olson, Mancur, *The Logic of Collective Action*, Cambridge, Ma., Harvard Univ. Press, 1965.

46. Βλ. Cohen, J., ό.π., σ. 676.

47. Βλ. λ.χ. την κριτική των «μοντέλων μεμονωμένου δρώντος» (single-actor models) από τον Tilly, Ch., στο «Models and Realities of Popular Collective Action», στο *Social Research*, τόμ. 52, No 4, 1985, σσ. 717-748.

Το γεγονός ότι οι συλλογικοί στόχοι αποτελούν «δημόσια συλλογικά αγαθά», δηλαδή αγαθά που θα κατανεμηθούν στα άτομα που ανήκουν σε μια ομάδα, σε μια επαγγελματική κατηγορία κ.λπ., ανεξαρτήτως της συμβολής ή όχι στην απόκτησή τους, ωθεί λογικά το –ορθολογικό– άτομο να μη συμμετάσχει στη συλλογική δράση, αφού, είτε συμμετάσχει είτε όχι, θα ωφεληθεί εξίσου. Συνεπώς θα ήταν πιο ορθολογικό να μείνει αμέτοχος ως «free rider» και να αφήσει τους άλλους στην ομάδα να εργαστούν και να κάνουν τις θυσίες. Το συμπέρασμα επομένως του Olson είναι ότι, χωρίς καταναγκασμό ή επιλεκτικά κίνητρα (την προοπτική ατομικών υλικών ωφελειών), το ορθολογικό άτομο δε θα συνεισφέρει πόρους ή χρόνο στη συλλογική δράση: χωρίς ατομικώς επινεμόμενα κίνητρα ή καταναγκασμούς, η συλλογική δράση καθίσταται αδύνατη ή ανορθολογική.

Σε επίρρωση των ενστάσεων του Olson, ο R. Hardin παρατηρεί ότι, ενώ «έχει νόημα να πούμε ότι ένα άτομο είναι ορθολογικό... δεν έχει νόημα να πούμε ότι μια ομάδα είναι ορθολογική. Παρ' όλα αυτά, μια από τις πιο διαδεδομένες θεωρίες στη σύγχρονη πολιτική επιστήμη –η θεωρία των ομάδων– βασίστηκε σε μια τέτοια παραδοχή εξαιτίας ενός λογικού σφάλματος σύνθεσης (fallacy of composition): ότι δηλαδή μια ομάδα ανθρώπων με ένα κοινό συμφέρον θα αναλάβει δράση για να προωθήσει αυτό το συμφέρον. Αυτή η θεωρία κατέρρευσε όταν εμφανίστηκαν δύο σημαντικά επιχειρήματα: η “λογική της συλλογικής δράσης” του Olson και η θεωρία των παιγνίων με το περίφημο “δίλημμα του φυλακισμένου”».⁴⁸

Φυσικά δεν είναι δυνατό να επεκταθούμε στις εσωτερικές συγκρούσεις ανάμεσα στις θεωρίες «κινητοποίησης πόρων» και στις θεωρίες της «ατομικής επιλογής». Έχω την εντύπωση όμως ότι οι πρώτες είναι «ανοχύρωτες» απέναντι στις δεύτερες, δεδομένου ότι ουσιαστικά εμφανίζουν το άτομο να συμπεριφέρεται με δύο αντιφατικά κριτήρια: α) αυτό εμφανίζεται ως φορέας εργαλειακής-στρατηγικής δράσης στις σχέσεις της ομάδας του με τις άλλες ομάδες, ενώ β) εμφανίζεται ως αλληλέγγυο άτομο στις εσωτερικές σχέσεις της ομάδας του.

Με αυτό τον τρόπο αναπαράγεται και διαιωνίζεται το ίδιο πρόβλημα που υπάρχει εγγενώς στην εργαλειακή-ωφελμιστική αντίληψη της πολιτικής και του συλλογικού πράττειν, τουλάχιστον από την εποχή του Hobbes! Δικαιολογημένα ο Parsons στην κριτική του ωφελμισμού είχε επισημάνει ότι μια αναλυτική θεώρηση που εστιάζεται στη στρατηγική-εργαλειακή δράση δεν μπορεί να δώσει απάντηση στο ερώτημα για την προέλευση και τη λογική της αλληλεγγύης των ομάδων.

Σε τελική ανάλυση, η αντιμετώπιση των αξιακών προσηλώσεων και της αποφώσεως σε ιδέες ως εργαλειακότητας, ως «πόρου» ή «μέσου» επίτευξης στόχων, υποβαθμίζει την πολυπλοκότητα των διαδικασιών στο χώρο της συλλογικής δράσης και αποκαλύπτει τους περιορισμούς των θεωριών κινητοποίησης πόρων. Όπως παρατηρεί ο J. Pakulski, για έναν θεωρητικό της «κινητοποίησης

48. Hardin, Russel, *Collective Action*, Baltimore, London, Johns Hopkins U.P. 1982, σελ. 2.

πόρων» είναι δύσκολο να καταλάβει γιατί οι Αυστραλοί οικολόγοι ή οι Πράσινοι στη Γερμανία αρνούνται συστηματικά δελεαστικές προσφορές ενσωμάτωσής τους στα μεγάλα κόμματα ή γιατί η «Αλληλεγγύη» στην Πολωνία αρνήθηκε επί σειρά ετών να μετατραπεί σε κόμμα ή σε επιχορηγούμενο από την κυβέρνηση συνδικάτο.⁴⁹

ΤΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΩΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΩΝ

Σε μια μορφή αυτοκριτικής, ο Ch. Tilly παραδέχτηκε ότι η δημιουργία αλληλεγγύης και κοινών δεσμών συμφέροντος, με την οποία η θεωρία κινητοποίησης πόρων δεν ασχολείται, γιατί την εκλαμβάνει ως δεδομένη, στην πραγματικότητα αποτελεί ένα κρίσιμο θεωρητικό πρόβλημα.⁵⁰

Οι περιορισμοί της αντιμετώπισης των κοινωνικών κινημάτων με βάση μόνο τη στρατηγική δράση γίνονται εμφανείς στην περίπτωση των «νέων κοινωνικών κινημάτων». Έτσι, πολλοί μελετητές των νέων περιβαλλοντολογικών και ειρηνιστικών κινημάτων στην Ευρώπη, μετά το 1970, αντιμετώπισαν αυτά τα κινήματα όχι ως συλλογικές διαδικασίες κινητοποίησης πόρων για την επίτευξη ορισμένων στόχων, αλλά ως συστήματα δράσης που κατατείνουν στη δημιουργία καινούριων δημόσιων χώρων, νέων πολιτιστικών περιβαλλόντων, νέων ταυτοτήτων κ.λπ. Κατ' αυτό τον τρόπο διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις μιας τρίτης θεωρητικής κατεύθυνσης στη μελέτη των κοινωνικών κινημάτων.⁵¹ Στο πλαίσιο αυτής της κατεύθυνσης, ο βασικός προσανατολισμός των συλλογικών δράσεων δε στηρίζεται στη στρατηγική ορθολογικότητα, αλλά κατατείνει στο σχηματισμό ταυτοτήτων.

Για να καταλάβουμε τι σημαίνει αυτό, μπορούμε να ανατρέξουμε στην κλασική παράδοση της μαρξικής θεωρίας, στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, όπου οι Marx – Engels τόνιζαν ότι η σημασία μιας κινητοποίησης (λ.χ. απεργίας) δεν έγκειται τόσο στην επίτευξη αυτού καθεαυτού του στόχου της, όσο στη σφυρηλάτηση «ταξικής συνείδησης»,⁵² με άλλα λόγια, μιας ιδιαίτερης συλλογικής ταυτότητας. Γενικότερα ο Marx τόνιζε την αυτοτελή σημασία της συνεργασιακής κοινωνικότητας και επικοινωνίας.⁵³

49. Pakulski, J., ό.π., σ. 15.

50. Βλ. Tilly, Ch., «Models and Realities», ό.π.

51. Eyerman, R. - Jamison, A., ό.π., σ. 26.

52. Βλ. Engels, Marx, *Manifest der Kommunistischen Partei*, MEW, ό.π., τόμ. 4, σ. 471.

53. Βλ. για την ανάπτυξη αυτού του θέματος στο Αλεξανδρόπουλος, Σ., «Χρόνος, Ανάγκες και Συνεργασία στον Μαρξ», στον τόμο *Αναδρομή στον Μαρξ*, Δελφίνι, Αθήνα 1995 (υπό έκδ.)

Οι μεταμαρξιστές θεωρητικοί των νέων κοινωνικών κινημάτων, παρά την αναμφισβήτητη επίδραση της μαρξικής παράδοσης, διαφοροποιούνται από αυτήν, υποστηρίζοντας ότι οι θεωρίες που δίνουν προτεραιότητα σε δομικές αντιφάσεις, οικονομικές τάξεις και κρίσεις, ως παραγόντων που προσδιορίζουν τις *συλλογικές ταυτότητες*, είναι ακατάλληλες για τη μελέτη των σύγχρονων κοινωνικών κινημάτων.⁵⁴

Ίσως το πιο «καθαρό» μοντέλο «σχηματισμού ταυτότητας» είναι αυτό που προτείνει ο A. Pizzorno. Ο Pizzorno θέτει το ζήτημα της αυτοτελούς σημασίας που έχει ο τρόπος σχηματισμού των συλλογικών συμφερόντων και αιτημάτων για τον ορισμό των ιδίων των ομάδων και κινημάτων. Οι θεωρίες «κινητοποίησης πόρων» παρακάμπτουν αυτό το ζήτημα, ενώ οι λειτουργιστικές και μαρξιστικές θεωρίες αρκούνται στο δομικό προσδιορισμό των συλλογικών συμφερόντων.

Κατά τον Pizzorno, οποιοδήποτε τέτοιο «δομικό» πλαίσιο αναφοράς δε λύνει το πρόβλημα της αναγνώρισης και της επιλογής των συμφερόντων από μέρους των ατόμων ή των ομάδων. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του σταφυλοπαραγωγού της Κορσικής που έχει να επιλέξει ανάμεσα: α) στη συνεταιριστική ένωση των σταφυλοπαραγωγών, β) το αυτονομιστικό κόμμα και γ) το εθνικό πολιτικό κόμμα: τρεις διαφορετικές οργανώσεις, με διαφορετική ταυτότητα και στρατηγική.⁵⁵

Το βασικό συνεπώς πρόβλημα που η κοινωνικο-οικονομική δομή αφήνει ανοιχτό είναι η αναγνώριση της ομάδας στην οποία βρίσκονται τα συμφέροντα του ατόμου. Ακόμη όμως και όταν το άτομο αποφασίσει τη συμμετοχή του σε μία από τις εναλλακτικά υπάρχουσες ομάδες, αναφύεται ένα άλλο πρόβλημα. Με ποιο τρόπο θα επιδιωχθούν τα συμφέροντα της ομάδας; Με τη μεϊστοποίηση των βραχυπρόθεσμων στόχων ή με θυσίες για χάρη των μακροπρόθεσμων; Με ρεφορμιστική ή ριζοσπαστική στρατηγική; Και ποια ερμηνεία, ανάμεσα στις διαφορετικές, ανταγωνιστικές ερμηνείες των συμφερόντων της ομάδας, προσφέρει αυτή η γνώση;

Από τα παραπάνω ο Pizzorno οδηγείται στο συμπέρασμα ότι η συλλογική δράση περιλαμβάνει δύο τουλάχιστον διακριτές μεταξύ τους διαδικασίες. Προτού μια ομάδα αναπτύξει τη στρατηγική της δραστηριότητα –θέμα με το οποίο ασχολούνται οι θεωρίες «κινητοποίησης πόρων»–, πρέπει προηγουμένως να συγκροτηθεί η ίδια ως ομάδα, να βεβαιώσει την αλληλεγγύη των μελών της κ.λπ. Σε αυτό το πλαίσιο, το μοντέλο των θεωριών «κινητοποίησης πόρων» (λ.χ. Tilly) προϋποθέτει *ήδη οργανωμένες* ομάδες στη σφαίρα της παραγωγής, που είναι σε θέση να *διαπραγματεύονται* αιτήματα. Κατά τον Pizzorno, ωστόσο, η διαδικασία διαπραγμάτευσης που αποσκοπεί σε συγκεκριμένα αιτήματα – ωφελήματα

54. Bλ. Cohen, J., ό.π., σ. 691.

55. Pizzorno, A., «Political Exchange and Collective Identity in Industrial Conflicts», στο Crouch, C. - Pizzorno, A. (eds), *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe since 1968*, London, Macmillan, 1978, σ. 293.

πρέπει να διαχωριστεί με σαφήνεια από τη διαδικασία σχηματισμού ταυτότητας που στηρίζεται κυρίως σε *μη διαπραγματεύσιμα αιτήματα*.

Κατ' αυτό τον τρόπο ξεχωρίζει, από τη μια, ένα μοντέλο συλλογικής διαπραγμάτευσης στηριγμένο σε ορθολογικό πράττειν και στρατηγικούς υπολογισμούς, που το ονομάζει μοντέλο *πολιτικής ανταλλαγής*. Από την άλλη, ένα μοντέλο *σχηματισμού ταυτότητας*, που στηρίζεται σε *μη διαπραγματεύσιμα αιτήματα*. Κατά τη γνώμη του, το μοντέλο πολιτικής ανταλλαγής και διαπραγμάτευσης δεν είναι εφαρμόσιμο στην ανάλυση των νέων κοινωνικών κινημάτων στα οποία επικρατεί η τάση διαμόρφωσης αρχών αλληλεγγύης και ταυτότητας. Στην περίπτωση των νέων κοινωνικών κινημάτων, λέει ο Pizzorno, «ο πραγματικός στόχος είναι μη διαπραγματεύσιμος, δεδομένου ότι συνίσταται στο σχηματισμού αυτού του ίδιου που υποκειμένου που στη συνέχεια πρόκειται να γίνει ο πρωταγωνιστής της ανταλλαγής και ο φορέας των κερδών και των απωλειών. Υπάρχει μια κατηγορία δράσης που μπορεί να παρατηρηθεί στις κοινωνικές συγκρούσεις και η οποία μπορεί να κατανοηθεί μονάχα αν δούμε αυτές τις συγκρούσεις όχι από τη σκοπιά των κερδών και ζημιών που παράγουν για τους δρώντες, αλλά από τη σκοπιά του κατά πόσο δημιουργούν αλληλεγγύη ή όχι σε αυτούς. Αυτές είναι οι δράσεις που ενέχουν μια διαδικασία σχηματισμού ταυτότητας».⁵⁶

Ο Α. Pizzorno χαρακτηρίζει το είδος δράσης που κατατείνει στο σχηματισμό ταυτότητας ως «εκφραστική δράση» (expressive). Καταλήγει δε σε ένα μάλλον απλουστευτικό κυκλικό σχήμα εξήγησης της γένεσης και στη συνέχεια της θεσμοποίησης των κοινωνικών κινημάτων. Στο σχήμα αυτό, από τη μια μεριά, υπάρχουν τα «νέα κοινωνικά κινήματα», δηλαδή καινούριοι κοινωνικοί δρώντες που ψάχνουν για ταυτότητα και αναγνώριση, για την περίπτωση των οποίων η εκφραστική δράση, τα καθολικευτικά, μη διαπραγματεύσιμα αιτήματα και η άμεση δημοκρατία είναι οι καταλληλότερες μορφές συλλογικής δράσης. Από την άλλη, υπάρχουν οι ήδη αναγνωρισμένοι συλλογικοί δρώντες (συνδικάτα, κόμματα) για τους οποίους η στρατηγική-εργαλειική ορθολογικότητα, η αντιπροσώπευση και οι διαπραγματεύσεις αποτελούν κυρίαρχα χαρακτηριστικά. Από τη στιγμή που η νέα συλλογική ταυτότητα αναγνωρίζεται ως τμήμα ενός νέου, διευρυμένου συστήματος αντιπροσώπευσης, η δράση μετατοπίζεται από το εκφραστικό στο στρατηγικό πεδίο και η αντιπροσώπευση αντικαθιστά τις άμεσες μορφές δημοκρατίας.⁵⁶

Οι περιορισμοί που ενέχει το παραπάνω σχήμα του Pizzorno, εξαιτίας του απόλυτου διαχωρισμού στρατηγικής ορθολογικότητας και ταυτότητας, σε αντιστοιχία με «παλιούς» και «νέους» συλλογικούς δρώντες, είναι προφανείς. Εκτός των άλλων, αποτυγχάνει να δείξει τι ακριβώς είναι «νέο» στα νέα κοινωνικά κινήματα που εμφανίστηκαν μετά το 1970.

56. Βλ. επίσης το άρθρο του Pizzorno, «On the Rationality of Democratic Choice», στο *Telos*, τόμ. 63, 1985, σσ. 41-69. Επίσης βλ. την πολύ κατατοπιστική παρουσίαση της Cohen, J., ό.π., σ. 693.

Σε αντίθεση με την κυκλικότητα του σχήματος του Pizzorno, που αφορά ουσιαστικά όλα τα κοινωνικά κινήματα, κατά τον Α. Melucci, αυτό που πραγματικά είναι νέο στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα είναι ότι οι συλλογικοί δράντες σκέφτονται και δρουν συνειδητά σε σχέση με τις κοινωνικές διαδικασίες σχηματισμού ταυτότητας. Αυτό, με άλλα λόγια, σημαίνει ότι οι σύγχρονοι συλλογικοί δράντες γνωρίζουν πολύ καλά ότι ο σχηματισμός ταυτότητας διέρχεται από την κοινωνική διαμφισβήτηση και επανερμηνεία κανόνων, τη δημιουργία καινούριων νοημάτων και την επαναριοθέτηση των περιοχών –δημόσιας, ιδιωτικής και πολιτικής– δράσης.⁵⁷

Γύρω από τη σημασία αυτής της «πολιτιστικής συνειδητότητας» ως ειδικά νέου στοιχείου της σύγχρονης κοινωνίας χτίζει το έργο του ο Alain Touraine. Ο Α. Touraine διαχωρίζει τη θέση του τόσο από το μοντέλο «στρατηγικής δράσης», όσο και από το ακραίο μοντέλο «ταυτότητας» στο οποίο αναφερθήκαμε. Ουσιαστικά προσπαθεί να διευρύνει τη θεωρία ταυτότητας, κρατώντας ορισμένα από τα βασικά της στοιχεία.

Ας δούμε τι λέει απέναντι σε μια ακραία περίπτωση θεωρητικής προσέγγισης με βάση την ταυτότητα, όπως είναι η ερμηνεία του Γαλλικού Μάη από τον Edgar Morin. Στην ανάλυση του Edgar Morin, το φοιτητικό κίνημα προσδιορίζεται λιγότερο από τα αιτήματα που έθεσε και περισσότερο από το είδος της κοινότητας που δημιούργησε. Ακριβώς όπως συχνά η λειτουργία μιας απεργίας είναι η δημιουργία αλληλεγγύης μεταξύ των εργατών, παρά η επίτευξη μιας αύξησης στο μισθό, έτσι και η δημιουργία της φοιτητικής κοινότητας καθίσταται αυτοσκοπός. Μια αντι-κοινωνία δημιουργείται σε αντιπαράθεση προς την κυρίαρχη κοινωνική τάξη. Πέρα και πάνω από τη διαφορετικότητα των ιδεολογιών, υπήρχε μια πρακτική συμφωνία σε νέες μορφές ανθρώπινων σχέσεων, στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και μορφών πάλης. Γενικότερα αυτό το είδος ανάλυσης δίνει μεγαλύτερη έμφαση στις μορφές δράσης, γιατί είναι αδύνατο να προσδιοριστούν οι αντιλήψεις και το πρόγραμμα της φοιτητικής δράσης.⁵⁸

Ο Α. Touraine διαφωνεί και υποστηρίζει ότι το κίνημα του Μάη δεν αναλώθηκε σε μια αυτοέκφραση. Κατά τον Touraine, το φοιτητικό κίνημα είναι ένα αληθινό κοινωνικό κίνημα, δηλαδή δράση που αναλαμβάνεται από συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες με στόχο να επιτύχουν τον έλεγχο της κοινωνικής μεταβολής. Το νόημα και οι στόχοι του είναι πολιτικά και πρέπει να κατανοηθούν όχι με βάση τη συνείδηση των συμμετεχόντων ούτε με βάση την κρίση των πανεπιστημιακών θεσμών, αλλά με βάση τις συγκρούσεις και τις αντιθέσεις της κοινωνίας και του πολιτικού και κοινωνικού συστήματος. Από την άλλη μεριά, τα γεγονότα που συνθέτουν το Μάη δεν υπόκεινται σε ένα αποκλειστικό είδος

57. Βλ. Melucci, Α., «The New Social Movements: A Theoretical Approach», στο *Social Science Information*, 19, 1980.

58. Βλ. Touraine, Alain, *The Post-Industrial Society*, London, Wildwood House, 1971, σ. 88.

εξήγησης: αναρχία, εξέγερση και επανάσταση υπάρχουν ανακατεμένα στο χρονολογικό και γεωγραφικό τοπίο.⁵⁹

Το ειδικά καινούριο στοιχείο στη σύγχρονη κοινωνία, κατά τον A. Touraine, είναι ότι η γνώση των κοινωνικών διαδικασιών χρησιμοποιείται για την αναδιαμόρφωση των κοινωνικών συνθηκών ύπαρξης. Για παράδειγμα, η αναγνώριση του χαρακτήρα και της κατανομής των ανισοτήτων στο εκπαιδευτικό σύστημα ήταν ένας από τους παράγοντες που προώθησαν την εμφάνιση του κινήματος δικαιωμάτων των πολιτών στις ΗΠΑ.

Αυτό το είδος γνώσης ο Touraine το αποκαλεί «ιστορικότητα». Προσδιορίζει δε το κοινωνικό κίνημα ως την «οργανωμένη συλλογική συμπεριφορά ενός ταξικού δρώντος ενάντια σε έναν ταξικό αντίπαλο με στόχο τον κοινωνικό έλεγχο της ιστορικότητας μέσα σε μια συγκεκριμένη συλλογικότητα».⁶⁰

Κατά τον A. Touraine, τα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα είναι διαδικασίες μέσω των οποίων οι νέες κοινωνικές ταυτότητες διαμορφώνονται, γίνονται αντιληπτές και ανασυσταίνονται ως μέρη μιας διαρκούς σύγκρουσης μεταξύ των αμφισβητιών και των υπερασπιστών μιας κοινωνικής τάξης.

Όλα τα κοινωνικά κινήματα έχουν συμφέροντα και στόχους προς τα οποία τάσσονται *υπέρ*. Όλα έχουν απόψεις και ζητήματα προς τα οποία τάσσονται *κατά*. Κατά συνέπεια, το κοινωνικό κίνημα αποτελεί μια διαδικασία άρθρωσης τριών κεντρικών στιγμών και στοιχείων: α) ταυτότητας, β) μιας άποψης περί του αντιπάλου (αντίθεση) και γ) των συγκεκριμένων ζητημάτων ή στόχων (της ολότητας των διαμφισβητούμενων θεμάτων).

Ο Touraine ισχυρίζεται ότι οι περισσότερες θεωρίες κοινωνικών ζητημάτων δε δίνουν την απαραίτητη προσοχή στον τρόπο με τον οποίο το κίνημα αναδιαπραγματεύεται διαρκώς και ανασυνθέτει, στο πεδίο της διάδρασης με τους αντιπάλους του, γνώσεις, αξίες, απόψεις, στόχους κ.λπ. Για παράδειγμα, οι στόχοι και οι αντιλήψεις του γυναικείου κινήματος διαμορφώθηκαν σε αντιπαράθεση προς τους ανδροκρατούμενους θεσμούς που επιδίωκαν να αλλάξουν, αλλά και, συγχρόνως, μεταβλήθηκαν ως αποτέλεσμα των επιτυχιών ή των αποτυχιών που σημειώθηκαν. Συγχρόνως, επηρέασαν τις απόψεις των ανδρών.⁶¹

Κατά τον Touraine, τα κοινωνικά κινήματα θα πρέπει να μελετηθούν σε ένα ιδιαίτερο πλαίσιο που αποκαλεί *πεδία δράσης*. Ο όρος αναφέρεται στις δράσεις που εγκαθιδρύονται ανάμεσα σε ένα κοινωνικό κίνημα και τις δυνάμεις ή επιδράσεις εναντίον των οποίων αυτό στρέφεται. Η διαδικασία αμοιβαίας διαπραγμάτευσης που υπάρχει σε ένα πεδίο δράσης οδηγεί σε μια αλλαγή των συνθηκών τις οποίες το κίνημα επιδιώκει να αμφισβητήσει αλλά και σε μια «μείζη» των απόψεων των δύο πλευρών. Το κίνημα προορίζεται είτε να εξαφανιστεί είτε να θεσμοποιηθεί ως μόνιμη οργάνωση. Για παράδειγμα, τα συνδικάτα έγιναν τυπικές οργανώσεις, όταν το δικαίωμα της απεργίας και οι τρόποι διαπραγμάτευ-

59. Touraine, Alain, *ό.π.*, σσ. 89 και 90.

60. Touraine, Alain, *La Voix et le Regard*, *ό.π.*, σ. 104.

61. Βλ. Giddens, Anthony, *Sociology*, *ό.π.*, σ. 628.

σης –αποδεκτοί τόσο από τους εργαζομένους, όσο και από τους εργοδότες– επιβλήθηκαν.

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι αυτό το κοινό πεδίο διάδρασης έχει πρωτίστως πολιτιστικό περιεχόμενο, γι' αυτό και σε τελική ανάλυση ο Α. Touraine ορίζει τα κοινωνικά κινήματα ως «κανονιστικά προσανατολισμένες διαδράσεις μεταξύ αντιπάλων με συγκρουόμενες ερμηνείες και αντιτιθέμενα κοινωνικά μοντέλα ενός κοινού πολιτιστικού πεδίου».⁶²

ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΣΥΝΘΕΣΕΩΝ – ΤΑ ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο ο Touraine επιδιώκει να διαχωρίσει την ανάλυσή του από τις θεωρίες που περιορίζονται είτε αποκλειστικά στη στρατηγική-εργαλειακή δράση είτε μόνο στην ταυτότητα. Κατά την άποψή του, οι ερμηνείες των νέων κοινωνικών κινήματων αποκλειστικά ως δημιουργών ταυτοτήτων ανταποκρίνονται σε μια αμυντική συμπεριφορά των δρώντων που αντιστέκονται στον υποβιβασμό τους στην κατάσταση του ανίσχυρου εξαρτημένου καταναλωτή επιβαλλόμενων άνωθεν αλλαγών και προσφεύγουν σε αντικουλτούρες ή σε αρνήσεις νεωτερισμών που απειλούν υπάρχοντα προνόμια ή/και την πολιτιστική συνοχή μιας ομάδας.

Από την άλλη μεριά, η καθαρά στρατηγική ανάλυση της συλλογικής δράσης αντιστοιχεί στις αντιλήψεις των διευθυντικών και κρατικών ελίτ, ακόμη και όταν εμφανίζεται ότι παίρνει το μέρος των απλών ανθρώπων ή ότι δήθεν απηχεί απόψεις «εκ των κάτω».⁶³ Όταν το αντικείμενο της συλλογικής δράσης είναι η συμμετοχή στις ελίτ που ελέγχουν την πορεία και τα μέσα της ανάπτυξης, τότε η συλλογική δράση εμφανίζεται ως *επιθετική* και παίρνει τη γνωστή μορφή των ομάδων συμφερόντων που ανταγωνίζονται για εξουσία και προνόμια σε αυτές τις περιοχές όπου συντελείται η ανάπτυξη και ο εκσυγχρονισμός. Εδώ το πρόβλημα δεν είναι η αντίσταση στην αλλαγή αλλά η στρατηγική προσαρμογή σε αυτή.

Προκειμένου να διευκρινίσει τη διαφορά ανάμεσα σε αυτούς τους τρόπους συγκρουσιακής συμπεριφοράς και την έννοια του κοινωνικού κινήματος, όπως την αντιλαμβάνεται ο ίδιος, ο Touraine εισάγει μια αναλυτική διάκριση ανάμεσα στο «υπόδειγμα ανάπτυξης» μιας κοινωνίας (διαχρονικός άξονας) και στους τρόπους λειτουργίας της (συγχρονικός άξονας). Το κράτος, οι κρίσεις του συστήματος, η αλλαγή και η συγκρουσιακή συμπεριφορά που αντιπαραθέτει τις ελίτ στις μάζες ανήκουν στην πρώτη διάσταση. Οι κοινωνικές σχέσεις και το

62. Βλ. Touraine, Alain, *La Voix et le Regard*, ό.π., σ. 57.

63. Βλ. Touraine, Alain, «Triumph or Downfall of Civil Society?», στο *Humanities in Review*, N. York, Cambridge University Press, 1982, σσ. 221-27.

«σύστημα ιστορικής δράσης» –που, όπως είπαμε, αντιστοιχεί στις συγκρουσικές διαδικασίες μέσω των οποίων οι κανόνες, οι θεσμοί και τα πολιτιστικά πρότυπα δημιουργούνται, αλλά και αμφισβητούνται από τους κοινωνικούς δρώντες– ανήκουν στη δεύτερη διάσταση. Κατά συνέπεια, το είδος συλλογικής δράσης για την οποία ο Touraine ενδιαφέρεται και στην οποία απονέμει τον όρο *κοινωνικό κίνημα* συνίσταται σε αγώνες γύρω από πολιτιστικά πρότυπα που εγγράφονται στην παρούσα λειτουργία της κοινωνίας.

Αν όμως τα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα δεν αναπτύσσονται στο πεδίο του κράτους ή της αγοράς, τότε το ερώτημα είναι σε ποιο πεδίο αυτά αναπτύσσονται. Η απάντηση είναι προφανώς ότι το πεδίο στο οποίο αναπτύσσονται είναι αυτό της *κοινωνίας πολιτών*. Αυτή η τελευταία γίνεται αντιληπτή με όρους δράσης, δηλαδή ως το πεδίο αγώνων, δημόσιων χώρων και πολιτικών διαδικασιών. Συμπεριλαμβάνεται το κοινωνικό πεδίο στο οποίο εντοπίζεται ο σχηματισμός των κανόνων, των ταυτοτήτων και των κοινωνικών σχέσεων κυριαρχίας και αντίστασης.

Επομένως, στο αρχικό ερώτημα «τι είναι το νέο» στα νέα κοινωνικά κινήματα, ο Touraine καταλήγει ότι το νέο στοιχείο είναι κυρίως η συμβολή τους στην επέκταση της σφαίρας της κοινωνίας πολιτών σε βάρος ενός πανταχού παρόντος δημόσιου χώρου:

«Ο δημόσιος χώρος –Öffentlichkeit–, που αρχικά ήταν περιορισμένος στην αστική κοινωνία, επεκτάθηκε στη συνέχεια στα εργατικά προβλήματα μέσα στη βιομηχανική κοινωνία και τώρα επεκτείνεται πλέον σε όλα τα πεδία της εμπειρίας... Το κύριο πολιτικό πρόβλημα σήμερα σχετίζεται με την ιδιωτική ζωή: γέννηση και αναπαραγωγή, σεξουαλικότητα, αρρώστια και θάνατος και, με τρόπο διαφορετικό, καταναλώνόμενα στο σπίτι μέσα μαζικής ενημέρωσης... Η απόσταση ανάμεσα στην κοινωνία πολιτών και το κράτος μεγαλώνει, ενώ την ίδια στιγμή ο διαχωρισμός ανάμεσα στην ιδιωτική και τη δημόσια ζωή εξαφανίζεται».⁶⁴

Από αυτή την άποψη, τα ζητήματα που τέθηκαν από σύγχρονα κινήματα –φεμινιστικά, οικολογικά, ειρήνης, τοπικής αυτονομίας κ.λπ.– συνδέονται όλα με τα μεταβαλλόμενα όρια ανάμεσα στη δημόσια, την ιδιωτική και την κοινωνική ζωή και συνεπώς αγώνες εναντίον παλιών και νέων μορφών κυριαρχίας σε αυτές τις περιοχές.

Φυσικά το ευρύτερο πλαίσιο των μεταβολών, μέσα στο οποίο τοποθετούνται τα νέα κοινωνικά κινήματα, είναι αυτό της *μεταβιομηχανικής κοινωνίας*. Ο Touraine αντιλαμβάνεται τη μεταβιομηχανική κοινωνία ως έναν καινούριο τύπο κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από νέους τύπους εξουσίας, μορφών κυριαρχίας και τρόπων επένδυσης, καθώς και από ένα καινούριο πολιτιστικό μοντέλο. Εξουσία, επένδυση και κυριαρχία εισέρχονται και τοποθετούνται στο ίδιο το επίπεδο της πολιτιστικής παραγωγής. Νεωτερισμοί στην παραγωγή της γνώσης

64. Βλ. Touraine, Alain, «An Introduction to the Study of Social Movements», στο *Social Research*, τόμ. 52, No 4, 1985, σσ. 749-87.

(ΜΜΕ, κομπιούτερ, τράπεζες δεδομένων) μετασχηματίζουν την εικόνα που έχουμε για την ανθρώπινη φύση και τον εξωτερικό κόσμο.⁶⁵ «Γι' αυτούς τους λόγους», λέει ο Touraine, «έρευνα και ανάπτυξη, πληροφορική, βιο-ιατρικές επιστήμες και τεχνικές και μέσα μαζικής ενημέρωσης είναι τα τέσσερα κύρια συστατικά της μεταβιομηχανικής κοινωνίας».⁶⁶

Κατά τη γνώμη του, όλο και περισσότεροι τομείς της κοινωνικής ζωής είναι διαπερατοί από τεχνοκρατικά σχέδια ελέγχου ή/και εναλλακτικά προγράμματα για τον εκδημοκρατισμό των νέων διαμφισβητούμενων περιοχών. Με δυο λόγια, η μεταβιομηχανική κοινωνία κατανοεί τον εαυτό της ως ικανό να παράγει τη γνώση που χρειάζεται, τα κανονιστικά πρότυπα και τις κοινωνικο-πολιτιστικές μορφές.

Οι θέσεις του Touraine για τη μεταβιομηχανική κοινωνία, τα νέα κοινωνικά κινήματα, την αντιπαράθεση κοινωνίας πολιτών και κράτους κ.λπ. παρουσιάζουν σημαντικές ομοιότητες και συγγένειες με θέσεις άλλων θεωρητικών που έχουν αναφερθεί στα νέα κοινωνικά κινήματα, όπως ο Habermas, ο Offe κ.ά. Για τον Habermas, οι καινούριες συγκρούσεις (αυτό που είναι νέο στα κοινωνικά κινήματα) δεν αναπτύσσονται πλέον στις περιοχές υλικής παραγωγής. Δεν διαμεσολαβούνται πλέον από κόμματα και οργανώσεις. Και δεν μπορούν πλέον να στρεβλωθούν από συμφητισμούς που τις προσαρμόζουν στο σύστημα. Αντιθέτως, οι νέες συγκρούσεις εμφανίζονται σε περιοχές πολιτιστικής αναπαραγωγής, κοινωνικής ενσωμάτωσης και κοινωνικοποίησης. Εξωτερικεύονται μέσα από υποθεσμικές, εξω-κοινοβουλευτικές μορφές διαμαρτυρίας... Με δυο λόγια, οι νέες συγκρούσεις δεν ασχολούνται με προβλήματα διανομής, αλλά ενδιαφέρονται για τη *γραμματική των μορφών ζωής*.⁶⁷

Παρά την προφανή έλλειψη ομοιογένειας, γίνεται γενικά δεκτό ότι τα νέα κοινωνικά κινήματα εμφανίζουν λίγο πολύ ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά: ένα αυτο-αναστοχαστικό χαρακτήρα, αντικρατισμό, σκεπτικισμό έναντι των συνεκτικών ιδεολογικών στερεοτύπων και ρεφορμιστικούς προσανατολισμούς.⁶⁸ Αντιστέκονται στην αυξανόμενη έκταση των διοικητικών παρεμβάσεων στην καθημερινή ζωή ή, όπως λέει ο Habermas, προσπαθούν να σταματήσουν την «αποικιοποίηση» των βιωμένων κόσμων από τις τυπικές, οργανωμένες σφαίρες δράσης.

Με βάση παρόμοιες ομοιότητες, ο Κ. Offe έχει αποπειραθεί να κατασκευάσει ένα μοντέλο των διαφορών ανάμεσα στα νέα και τα παλιά κοινωνικά κινήματα, καθώς και των διαφορών ανάμεσα στην παραδοσιακή και τη νέα μορφή πολιτικής, όπως φαίνεται στο παρακάτω σχήμα:

65. Βλ. Cohen, J., ό.π., σ. 702.

66. Βλ. Touraine, Alain, ό.π., σ. 757.

67. Habermas, J., «New Social Movements», στο *Telos*, τ. 49, 1981, σ. 34.

68. Βλ. Pakulski, J., *Social Movements*, ό.π., σ. 26.

«ΠΑΛΙΑ» και «ΝΕΑ» ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ

	παλιό παράδειγμα	νέο παράδειγμα
<i>Αρρόντες</i>	Κοινωνικο-οικονομικές ομάδες που δρουν ως ομάδες (προς το συμφέρον της ομάδας) και εμπλέκονται σε διανεμητικές συγκρούσεις.	Κοινωνικο-οικονομικές ομάδες που δρουν όχι ως τέτοιες, αλλά για λογαριασμό υπεύθυνων συλλογικοτήτων.
<i>Θέματα</i>	Οικονομική αύξηση και διανομή, στρατιωτική και κοινωνική ασφάλεια, κοινωνικός έλεγχος.	Διαφύλαξη της ειρήνης, περιβάλλον, ανθρώπινα δικαιώματα και μη αλλοτριωμένες μορφές εργασίας.
<i>Αξίες</i>	Ελευθερία και ασφάλεια της ιδιωτικής κατανάλωσης και υλική πρόοδος.	Προσωπική αυτονομία, ταυτότητα, σε αντιπαράθεση με το συγκεντρωτικό έλεγχο κ.λπ.
<i>Τρόποι</i>	(Εσωτερικοί): τυπική οργάνωση, μεγάλες αντιπροσωπευτικές οργανώσεις. (Εξωτερικοί): πλουραλιστική ή κορπορατιστική αντιπροσώπευση συμφερόντων. Πολιτικός-κομματικός ανταγωνισμός, αρχή της πλειοψηφίας.	Αυθορμητισμός, άτυπες μορφές, χαμηλός βαθμός οριζόντιας και κάθετης διαφοροποίησης. Πολιτική διαμαρτυρίας που βασίζεται σε αιτήματα διατυπωμένα κυρίως με αρνητικό τρόπο.

Πηγή: C. Offe, «New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics», στο *Social Research*, 52, (4), 1985, σσ. 817-68.

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι οι περισσότεροι θεωρητικοί των νέων κοινωνικών κινημάτων διαμορφώνουν συγκλίνουσες απόψεις ως προς ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά αυτών των κινημάτων. Τα νέα κοινωνικά κινήματα αντιμετωπίζονται ως παραγωγοί νέων ταυτοτήτων και νέων περιεχομένων της πολιτικής, ως φορείς διεύρυνσης της κοινωνίας πολιτών, ως φορείς που επιδιώκουν να συμμετάσχουν στον ορισμό της κανονιστικής, πολιτιστικής κατεύθυνσης των μεταβολών που συντελούνται στα νέα διευρυμένα γνωστικά πεδία κ.λπ.

Ωστόσο υπάρχουν και προφανείς διαφορές. Ενώ, για παράδειγμα, στον Touraine τα κοινωνικά κινήματα έχουν έναν επιθετικό ρόλο, στον Offe γίνονται αντιληπτά περισσότερο ως αμυντικού χαρακτήρα. Γενικότερα, πολλοί θεωρητικοί των νέων κοινωνικών κινημάτων επιδιώκουν να μετριάσουν τον «ενθουσιασμό» της θεωρίας της δράσης για το σχηματισμό ταυτοτήτων του Touraine (μια θεωρία που δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι διαμορφώθηκε στο «θερμό κλίμα» του '60 και του '70). Από τη δεκαετία του '80 και μετά τονίζεται ο περιθωριακός χαρακτήρας ορισμένων από αυτά τα κινήματα (Offe), ο ουτοπισμός και ο ηθικισμός

τους, καθώς και η επανεμφάνιση σε αυτά νέων μορφών εργαλειακότητας (Eder), αλλά και ο «αρνητισμός» και ο «απαντητικός» τους χαρακτήρας (Habermas).

Αυτές οι διαφωνίες, αν μη τι άλλο, δείχνουν τη στενή εξάρτηση που υπάρχει ανάμεσα στις θεωρητικές ερμηνείες των κοινωνικών κινημάτων και την ίδια την πρακτική εξέλιξη και τις συγκυρίες που πολλές φορές την ορίζουν.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟ-ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΤΙΚΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΓΝΩΣΗΣ ΤΩΝ ΚΙΝΗΜΑΤΩΝ

Παράλληλα όμως, η διαπίστωση του νέου χαρακτήρα των κοινωνικών κινημάτων, καθώς και του αυξημένου γνωστικού τους δυναμικού ανακαλεί γενικότερα ερωτήματα για τη σχέση θεωρίας – πράξης, επιστήμης – κοινωνικών κινημάτων. Το ερώτημα είναι κατά πόσο αυτή η σχέση παραμένει ίδια, όπως κατανοήθηκε το 19ο αιώνα, ή έχει αλλάξει. Όπως είδαμε, στις αξιολογικά προσανατολισμένες θεωρίες του 19ου αιώνα –τόσο στον L. v. Stein, όσο και στον Marx– παρά τη διαφορετική μεθοδολογία, ενυπάρχει η τάση παρέμβασης της θεωρίας πάνω στην κατεύθυνση του κοινωνικού κινήματος.

Αντιθέτως, η επικράτηση του φορμαλισμού στη μεταβεμπериανή περίοδο συνδέθηκε με τον αυτοπεριορισμό της θεωρίας σε μια εξήγηση-ερμηνεία αυτού που είναι τα κοινωνικά κινήματα από τη σκοπιά μιας υποτιθέμενης αξιολογικά ουδέτερης επιστημονικής ανάλυσης.

Ως ένα βαθμό, η ανάπτυξη εξηγητικών θεωριών ανεξάρτητων από τις μορφές αυτοκατανόησης των ίδιων των κινημάτων δικαιολογείται από την ιδιοσυστασία του γνωστικού αντικείμενου, δηλαδή από την ύπαρξη περιορισμένων γνωστικών-θεωρητικών δυνατοτήτων των συλλογικών δρώντων: τα κινήματα του «λαουτζίκου» ή του προλεταριάτου, στο πλαίσιο του βιομηχανισμού καπιταλισμού, εμπεριείχαν ένα περιορισμένο, αυτοτελές γνωστικό δυναμικό και προκαλούνταν περισσότερο ως απάντηση στις αντινομίες των κοινωνικών σχέσεων ή τις δομικές «κεντάσεις» που συνεπέφερε η καπιταλιστική ανάπτυξη και ο εκσυγχρονισμός.

Σε αυτό το πλαίσιο, το πρόβλημα των όρων και του τρόπου παραγωγής της επιστημονικής θεωρίας του κοινωνικού κινήματος (αν αυτή δημιουργείται «από τα μέσα» ή «από έξω») τέθηκε, όπως είναι γνωστό, στο παρελθόν στο πλαίσιο της διαμάχης Bernstein – Kautsky, αλλά και από τον Lenin, και «λύθηκε» υπέρ της έξωθεν εισαγωγής θεωρίας. Επομένως, το ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στην επιστημονική θεωρία και τη συνείδηση ή κοινή γνώση των δρώντων δεν είναι καθόλου καινούργιο και, ως προς την πρακτική, πολιτική του διάσταση, αναπέμπει ασφαλώς στη μαρξιστική παράδοση της σχέσης θεωρίας – πράξης, καθώς και σε θεωρίες όπως αυτή του Gramsci για την «οργανική διανόηση».

Η J. Cohen, ανατρέχοντας έμμεσα σε αυτή την παράδοση, θέτει το ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στην επιστημονική θεωρία για τα νέα κοινωνικά κινήματα και σε θεωρητικές μορφές αυτοκατανόησης που πηγάζουν μέσα από τα ίδια τα κινήματα. Σχετικά με αυτό κάνει λόγο για θεωρίες που αναπτύσσονται *για και μέσα στα κινήματα*. Ως χαρακτηριστικές περιπτώσεις τέτοιων θεωριών αναφέρει τα γνωστά έργα του André Gorz ή του Pierre Rosanvallon στη Γαλλία ή θεωρητικά έργα που αναπτύχθηκαν μέσα στο πολιτικο-ιδεολογικό πλαίσιο των Πρασίνων της Γερμανίας ή του πολωνικού KOR. Τέτοια είναι τα έργα λ.χ. του H. Wiesenenthal ή του A. Arato.⁶⁹

Η J. Cohen χρησιμοποιεί τον όρο *θεωρίες για και μέσα στα κινήματα* υποστηρίζοντας ότι «προκειμένου να αποφύγουμε το θεωρητίστικο ή επιστημονικίστικο σφάλμα του προσδιορισμού της αλήθειας ως μιας ιδιότητας η κατοχή της οποίας ανήκει αποκλειστικά στο σύστημα της επιστήμης, θα πρέπει να επιμείνουμε στη γνώση όχι μόνο *για*, αλλά και *από* τα κινήματα».

Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ένα από τα «χάσματα» που μια συνθετική θεωρία των κοινωνικών κινήματων θα πρέπει να γεφυρώσει είναι «αυτό ανάμεσα στη θεωρία που προέρχεται από μέσα από τα κοινωνικά κινήματα και στην κοινωνικο-επιστημονική θεωρία».⁷⁰ Δεν υποδεικνύει όμως τρόπους σχετικά με το πώς θα μπορούσε να γίνει αυτό. Η κατάληξη, κατά συνέπεια, είναι η αρκετά συνηθισμένη στις σύγχρονες θεωρίες (λ.χ. στον A. Giddens) παραδοχή της ύπαρξης δύο διακριτών μεταξύ τους νοηματικών πλαισίων, του επιστήμονα και των δρώντων, που είναι ισότιμα ως προς την αξίωση αλήθειας.

Γενικότερα, η αναγνώριση του αυτο-αναστοχαστικού χαρακτήρα και του ενδυναμωμένου γνωστικού ρόλου των νέων κοινωνικών κινήματων φαίνεται να ενισχύει την κριτική του επιστημονικισμού, χωρίς όμως να υποδεικνύει λύσεις. Αυτή η κριτική είναι δικαιολογημένη σε περιπτώσεις όπως, λ.χ., του Alain Touraine, ο οποίος, ερευνώντας το γαλλικό αντιπυρηνικό κίνημα, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι αυτό δεν αποτελεί πραγματικό κίνημα, σύμφωνα με τα κριτήρια με τα οποία ο ίδιος αντιλαμβάνεται το «κοινωνικό κίνημα»: ο λόγος είναι ότι το αντιπυρηνικό κίνημα δεν αναπτύσσεται στο πεδίο της πάλης γι' αυτό που ο A. Touraine αποκαλεί «ιστορικότητα».⁷¹

Στην προκειμένη περίπτωση, ο A. Touraine εμφανίζεται στο ρόλο του επιστήμονα που είναι μοναδικά αρμόδιος να ορίσει με απόλυτη εγκυρότητα το επιστημονικό νόημα ενός εμπειρικά παρατηρήσιμου φαινομένου, που είναι ανεξάρτητο από την αυτοκατανόηση των ίδιων των δρώντων.

69. Βλ. Wiesenenthal, H., «Grun-Rational: Vorschläge für eine zeitgemässige Strategie», στο *Kommune*, 4, Απρίλης 1984. Arato, Andrew, *The Democratic Theory of the Polish Opposition: Normative Intentions and Strategic Ambiguities*, Working Paper 15, University of Notre Dame, 1984. Για περισσότερα, βλ. στο Cohen, J., ό.π., σ. 666.

70. Βλ. Cohen, J. L., ό.π., σσ. 670 και 715-716.

71. Βλ. Touraine, Alain, *Anti-Nuclear Protest*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

Η κριτική του επιστημονικισμού δικαιολογείται και στον τρόπο με τον οποίο πολλές άλλες προσεγγίσεις των κοινωνικών κινημάτων επιχειρούν να προσδιορίσουν το «σηματισμό ταυτότητας». Το πρόβλημα εδώ είναι ότι ο προσδιορισμός των ταυτοτήτων, πολύ συχνά, δεν απορρέει από τη γνωστική πράξη των ιδίων των κινημάτων, αλλά συνάγεται από θεωρίες κοινωνικής μεταβολής ή φιλοσοφίες της ιστορίας.⁷² Με άλλα λόγια, αυτό για το οποίο θα πρέπει να αμφιβάλλουμε είναι κατά πόσο η «συλλογική ταυτότητα» αντιστοιχεί στα πραγματικά γνωστικά περιεχόμενα των δρώντων ή αν, αντιθέτως, αποτελεί, όπως λέει ο R. Harré, ένα βολικό μύθο του επιστήμονα.

Ενώ ο τρόπος με τον οποίο οι πρακτικές μπορούν να διαμορφώσουν διαδικαστικά τη συλλογικότητα δεν παρουσιάζει προβλήματα, εντούτοις η ιδιότητα των αντιστοιχούντων μεταξύ τους γνωστικών περιεχομένων που οδηγεί στη συλλογικότητα αποτελεί ένα χρήσιμο μύθο που επιτρέπει στον επιστήμονα που εξετάζει αυτή την πρακτική να διαμορφώσει ένα πλασματικό συνολικό σύστημα πεποιθήσεων, του οποίου ο μερισμός σε ανεξάρτητα τοποθετημένα και κοινωνικώς κατανεμημένα συστατικά, που υλοποιούνται στις πεποιθήσεις των ατόμων-μελών, εξηγεί με ποιο τρόπο η πρακτική μπορεί να διεξαχθεί επιτυχώς. Όπως παρατηρεί ο Harré, η πρακτική ως όλον ανήκει στη συλλογικότητα, αλλά το γνωστικό περιεχόμενο ως όλον ανήκει μόνο στις πεποιθήσεις του επιστήμονα που το αποδίδει στη συλλογικότητα ως ένα βολικό μύθο.⁷³

Ο προβληματισμός σχετικά με τη δυνατότητα θεωρητικής απεικόνισης «από τα έξω» της συλλογικής ταυτότητας των κοινωνικών κινημάτων ή –για να το πούμε αλλιώς– σχετικά με το κατά πόσο η «συλλογική ταυτότητα» αποτελεί όχι ένα αυθεντικό γνωστικό περιεχόμενο του συνόλου των δρώντων αλλά επιστημονικιστικό κατασκεύασμα ενισχύει ωστόσο, από την άλλη μεριά, σχετικιστικές και αντιρεαλιστικές προσεγγίσεις των κοινωνικών κινημάτων.

Ο A. Melucci θεωρεί, για παράδειγμα, ότι, επειδή τα κοινωνικά κινήματα «είναι συστήματα δράσης που ενεργούν σε ένα συστημικό πεδίο δυνατοτήτων και ορίων», δεν έχουν την οντολογική κατασκευή ενός εμπειρικού φαινομένου, αποτελούν «αντικείμενα ανάλυσης» και δεν έχουν νόημα από μόνα τους. Στην κοινή γλώσσα μιλά κανείς για το «κίνημα» ως μια ενότητα στην οποία αποδίδονται στόχοι, επιλογές, συμφέροντα, αποφάσεις κ.λπ. Στην πραγματικότητα, όμως, αυτή η ενότητα δεν υπάρχει ως εμπειρικό φαινόμενο: «αυτό που εμπειρικά αποκαλείται “κοινωνικό κίνημα” είναι ένα σύστημα δράσης που περιέχει πολλαπλούς προσανατολισμούς και νοήματα». Επομένως, κατά τον Melucci, η αντίληψη του κοινωνικού κινήματος ως ενός «κεντρικού νου» ή οι ανθρωπομορφικές προσεγγίσεις ενός συνολικού υπερ-υποκειμένου (κινήματος, τάξης, κόμματος κ.λπ.) πρέπει να απορριφθούν. Υπάρχει γενικότερα η ανάγκη αλλαγής του πεδίου πάνω στο οποίο αναπτύσσεται η θεωρία των κοινωνικών κινημάτων με

72. Bλ. Eyerman, R. - Jamison, A., ό.π., σ. 48.

73. Harré, R., «Some Reflections on the Concept of Social Representation», στο *Social Research*, τ. 51, No 4, 1984, σ. 936.

την εγκατάλειψη των *εμπειρικών γενικεύσεων* και την προσφυγή σε *αναλυτικούς προσδιορισμούς*.⁷⁴

Ο Α. Melucci, βασιζόμενος στην ορολογία της σημειωτικής και την εμπειρία του ως ψυχοθεραπευτή, αντιλαμβάνεται το σχηματισμό της ταυτότητας των κοινωνικών κινημάτων ως ένα είδος «δραματουργίας». Τα κινήματα δε λειτουργούν πια ως χαρακτήρες αλλά ως «σήματα». «Το κάνουν αυτό με την έννοια ότι μεταφράζουν τη δράση τους σε συμβολικές προκλήσεις που αναστατώνουν τους κυρίαρχους πολιτιστικούς κώδικες και αποκαλύπτουν την ανορθολογικότητα και μετριότητα τους, δρώντας στα επίπεδα (της πληροφόρησης και επικοινωνίας) στα οποία οι νέες μορφές τεχνοκρατικής εξουσίας επίσης ενεργούν».⁷⁵ Κατά τον Melucci, τα κοινωνικά κινήματα καθιστούν ορατή την εξουσία και αμφισβητούν τα κυρίαρχα συστήματα νοημάτων ή συμβόλων της σύγχρονης καθημερινής ζωής.

Παρά το αδιαμφισβήτητο ενδιαφέρον αυτής της προσέγγισης, ο κίνδυνος είναι αυτός του περιορισμού της επιστημονικής μεθόδου σε «εθνομεθοδολογικά» καθήκοντα – στη μελέτη δηλαδή του τρόπου που οι δρώντες καθιστούν κατανοητές τις μεταξύ τους σχέσεις, ερμηνεύουν ή αμφισβητούν σύμβολα κ.λπ.

Μια τέτοια προοπτική γίνεται πιο ορατή στην αντιμετώπιση από άλλους θεωρητικούς των κοινωνικών κινημάτων και της συλλογικής δράσης κυρίως ως «γνωστικής πράξης». Οι R. Eyerman και A. Jamison αντιλαμβάνονται τα κοινωνικά κινήματα ως ένα «βασικό προσδιοριστικό στοιχείο της ανθρώπινης γνώσης». Μέσα από τη δράση των κοινωνικών κινήματων «εκπηγάει καινούρια γνώση... τόσο στο πεδίο της *επιστήμης*, της *ιδεολογίας*, καθώς και της *καθημερινής γνώσης*. Το δυναμικό παραγωγής γνώσης που εμφανίζουν τα κοινωνικά κινήματα τα καθιστά βασική “δύναμη κοινωνικής κατασκευής”».

Οι R. Eyerman και A. Jamison προσπαθούν να μεταφέρουν τη θεωρία των Berger και Luckmann για την «κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας» από το επίπεδο της καθημερινότητας στο επίπεδο μιας «γενικής κατασκευής της κοινωνίας», των πεδίων γνώσης που την προσδιορίζουν και τη νοηματοδοτούν, μέσα από τη δράση των κοινωνικών κινήματων.⁷⁶

Βλέπουμε έτσι ότι όλα τα νέα ρεύματα που έχουν εισέλθει στην κοινωνική θεωρία –από τη φαινομενολογία μέχρι τη φιλοσοφία της γλώσσας, αλλά και σποντανεϊστικές ή κονστρουκτιβιστικές θεωρήσεις–, που ως κοινό στοιχείο έχουν ότι μεταφέρουν το βάρος στη γνώση των δρώντων, τη διεπικοινωνιακή ή βιωμένη παραγωγή γνώσης από αυτούς, χρησιμοποιούνται σε μια προσπάθεια να ανανεωθεί η θεωρία των κοινωνικών κινήματων, ώστε να συμπεριλαμβάνει τον ενισχυμένο γνωστικό ρόλο των νέων κοινωνικών κινήματων και την παρέμ-

74. Βλ. Melucci, A., «The Symbolic Challenge of Contemporary Movements, ό.π., σσ. 792-94.

75. Melucci, A., «Social Movements and the Democratization of Everyday Life», στο Keane, J. (ed.), *Civil Society and the State*, London, Verso, 1988, σ. 249.

76. Βλ. Eyerman, R. - Jamison, A., ό.π., σσ. 44, 48, 49.

βασή τους σε νέα διευρυμένα γνωστικά πεδία, από τα οποία ολοένα και περισσότερο εξαρτάται η πορεία του κοινωνικού μετασχηματισμού.

Συμπερασματικά, με βάση τα παραπάνω, είναι σαφές ότι οι διαφορές στην προσέγγιση των κοινωνικών κινημάτων δεν είναι μόνο θεματικές-μεθοδολογικές (θεωρίες «κινητοποίησης πόρων», «ταυτότητας» κ.λπ.), αλλά έχουν και επιστημολογικές προεκτάσεις, ανακινούν δηλαδή το πρόβλημα της σχέσης της επιστημονικής θεωρίας με το γνωστικό αντικείμενο, δηλαδή τους ίδιους τους συλλογικούς δρώντες.

H J. Cohen (από την ταξινομική λογική της οποίας επηρεάστηκε ως ένα βαθμό ο τρόπος παρουσίασης των θεωριών που ακολούθησα), θέτει το πρόβλημα μιας *σύνθεσης* τόσο στο θεματικό-μεθοδολογικό, όσο και στο επιστημολογικό επίπεδο. Υποστηρίζει ότι η θεωρία του επικοινωνιακού πράττειν του Habermas «μιας επιτρέπει να δούμε πώς τα παραδείγματα της συλλογικής δράσης (κινητοποίηση πόρων, ταυτότητα) μπορούν να είναι συμπληρωματικά». Με βάση αυτή τη συμπληρωματικότητα, η J. Cohen προτείνει τη δυνατότητα μιας συνθετικής θεώρησης που να στηρίζεται στη θεωρία του J. Habermas. Η επικοινωνιακή πράξη, όπως την αντιλαμβάνεται ο Habermas, «αναφέρεται στη γλωσσικά διαμεσολαβημένη διώποκειμενική διαδικασία μέσω της οποίας οι δρώντες εγκαθιδρύουν διαπροσωπικές σχέσεις και συντονίζουν τη δράση τους, διαπραγματευόμενοι προσδιορισμούς μιας κατάστασης (κανόνες) και φτάνοντας σε συμφωνία».⁷⁷

Το πρόβλημα ωστόσο, όπως παραδέχεται η J. Cohen, είναι ότι αυτή η θεώρηση δεν έχει διόλου αναπτυχθεί εμπειρικά στο πεδίο των κοινωνικών κινημάτων. Σχετικά με αυτό, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι, κατά το εμπειρικό της μέρος, μια τέτοια θεώρηση, που θα επιχειρούσε να διεισδύσει στον διώποκειμενικό προσδιορισμό των σχέσεων και καταστάσεων στο πεδίο των κοινωνικών κινημάτων, θα είχε να αντιμετωπίσει τους ίδιους περιορισμούς και τα ίδια προβλήματα στα οποία αναφερθήκαμε πιο πάνω. Ο J. Habermas «διασώζει» τη θεωρία του από αυτό τον κίνδυνο, αναπτύσσοντας το κανονιστικό της περιεχόμενο: προτείνει τη διαμόρφωση μιας πραγματολογικής, μη υπερβατικής ηθικής του διαλόγου, στο πλαίσιο της οποίας οι δρώντες θα μπορούσαν να δεσμευτούν στη συζήτηση των ορθολογικών περιεχομένων της κοινωνικής μεταβολής.⁷⁸

H αναφορά σε αυτή τη θεωρητική πρόταση του J. Habermas, καθώς και στις κριτικές που έχει δεχτεί ξεφεύγει από το πλαίσιο του παρόντος. Πρέπει, ωστόσο, να παρατηρήσουμε ότι είναι η πρώτη φορά εδώ και πολύ καιρό που η επιστημονική θεωρία εγκαταλείπει την περιγραφική ουδετερότητά της για χάρη μιας κανονιστικά-γνωστικά θεμελιωμένης παρέμβασης στη συλλογική δράση της κοινωνίας. Κατ' αυτό τον τρόπο όμως, η θεωρία αναλαμβάνει και το ρίσκο της υπαγωγής της στο κριτήριο του πράττειν.

77. Βλ. Cohen, J., ό.π., σ. 707.

78. Βλ. Habermas, J., *Moralbewusstsein und Kommunikatives Handeln*, Frankfurt aM, Suhrkamp Verlag, 1983.

Από αυτή την άποψη, δεν υπάρχει καμιά ένδειξη ότι οι ίδιοι οι συλλογικοί δράστες θα ήταν σε θέση να δεσμευτούν σε μια διεπικοινωνιακή ηθική που θα μπορούσε να υπερβεί τους στρατηγικούς-εργαλειακούς, συμβολικούς κ.λπ. προσδιορισμούς των περιεχόμενων αιτημάτων που γίνονται από τη σκοπιά ιδιαίτερων συμφερόντων.

Συνοψίζοντας, περιορίζομαι να υπογραμμίσω τη σημασία τριών από τα ζητήματα στα οποία αναφέρθηκαν:

Πρώτον, τη διατήρηση ως βασικής διαφοράς στο πεδίο των θεωριών των κοινωνικών κινημάτων αυτής ανάμεσα σε παραδείγματα που στηρίζονται στη στρατηγική-εργαλειακή δράση και σε παραδείγματα που στηρίζονται σε επικοινωνιακές έννοιες (ταυτότητα κ.λπ.) πράττειν.

Δεύτερον, την εδραιωνόμενη πεποίθηση για τη σημασία που έχει ο αναβαθμισμένος γνωστικός ρόλος των ίδιων των νέων κοινωνικών κινημάτων. Αυτός απορρέει από την αυξανόμενη παρέμβασή τους σε πεδία της κοινωνικής γνώσης που έχουν στρατηγική σημασία στην κατεύθυνση της κοινωνικής μεταβολής αλλά και από την ταυτόχρονη αποσύνδεση των στόχων τους από συνεκτικές ιδεολογίες και συνολικές «αφηγήσεις».

Τρίτον, την ελάττωση της δυνατότητας παρέμβασης της κοινωνικο-επιστημονικής θεωρίας πάνω στα κοινωνικά κινήματα και συνεπώς τη μείωση της σημασίας που έχει για αυτά. Έχοντας διανύσει το δρόμο από την έντονη «θεωρητική παρέμβαση» του περασμένου αιώνα στο «αξιολογικά ουδέτερο», περιγραφικό μοντέλο του πρόσφατου παρελθόντος, η σύγχρονη επιστημονική θεωρία των κοινωνικών κινημάτων, παρά τους «συνθετικούς» προσανατολισμούς της, βρίσκεται σήμερα, όσο ποτέ άλλοτε, αποκομμένη από την ίδια την πρακτική των κινημάτων. Πρόκειται για μια αδιαμφισβήτητη διαπίστωση που προσφέρεται για προβληματισμό και για πολλαπλές αναγνώσεις.